

12

לקוט ווהלר

פערטער וואלינער כנס אין ישראל
נייע דערגרייכונגען פון די פעדעראציעס
יידישע מצבות אויף וואלינער ערד
מארכיון רובנה: השמדת יהודי דובנא
יידן פון "נעכטן", שקצים פון היינט
אויסוויינען קדיש אויף די מאסן-קברים
מסכת שואה: להבין או לא להבין?
ספר שירי שואה מהדהדים
מ'פארט עולה זיין אויף קבר-אבות
צוויי וואלינער געשטאלטן
ועד ארגון על טהרת צברים ופרטיזנים
LIFE AFTER, Novel by H. VARDIMON

48

מפנקס } מצבות אויף וואלינער ערד, 3
העורך } ועידה במינכן, 4

בלוצק אחרי 45 שנה, דוד פריטל, 5
נייע צילן, יעקב עלבירט, 8
\$352,000 אין באַנדס, "פארווערטס", 10
פארבאנד אין לאַס אנדזשעלעס, הערשל מגיד, 11

רשמי מסע בבריה"מ, גד רוזנבלאט, 12
זכרונות אין קאוולע, פיניע זאפראן, 14
לודמיר "יודענריין", אברהם שפאטער, 15
בחזרה לגיא ההריגה, שמואל אפרת, 17
המסע אל האין, ברל גרינברג, 18
מסע אל העבר, אידה פליטר, 21
על הביקור בעיירתי מיזוך, אסיה רברמן, 22
העיר דובנא — העתק ארכיוני, 23

הכנס הרבעי של יהודי ווהלין בישראל, 24

ספרים חדשים: מסכת שואה, נתן ליבנה, 31
חמשה שירים, מלכה נתנזון, 33
שירי שואה מהדהדים, רחל עוזיאל פרחי, 35

דמויות: משה יוז, חיים שפילברג, 36
מיכאל פרידמן, ד"ר זיו, 38

מכתבים למערכת: פרופ' א. קפלינסקי, ד"ר קלמן מרייסיס,
אנה דאלגין — טאלער, 39

בארגונים: טרוכנברוד — לוזישץ' (בית ט"ל), 40
קדושי סרני, יחיאל פרישקולניק, 41
מנייביץ', עולים לקבר אבות, י. מרין, 42
באירגון רטנה, 43
באירגון יוצאי קובל, צבי רזניק, 44

48 Life After, Hanna Vardimon

העורך – נתן ליבנה

מזכיר המערכת – יהודה מרין

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל
היכל יהדות ווהלין, גבעתיים 53583, רח' כורזין 10, טל' 740621
חכתבות למשלוח כתבי יד:

לאיגוד, או – לעורך: נתן ליבנה, רח' המעגל 38, רמת-גן 52472, טל' 729824

בשיתוף עם הפדרציה של יוצאי ווהלין בארה"ב ובקנדה

בניו-יורק: FEDERATION OF WOLYNIAN JEWS INC.,
2672, EAST, 7th STR. BROOKLYN N.Y. 1123, U.S.A.

בלוס אנג'לס: WOLYNER SOCIETY OF LOS ANGELES
JACK STOLAR, 6247 WARNER DR, LOS ANGELES CA 90048, U.S.A.

במונטריאול (קנדה): FEDERATION OF WOLYNIAN JEWS:
6607 MOUNTAIN SIGHTS, MONTREAL, QUE, H3W2Z5

ועדת הילקוט: משה דרוג – יו"ר, בוריס בריק, רות ברנר, נוח דגוני, יצחק וינר, שלמה
זיסקינד, אליהו מנדל, יחיאל פרישקולניק, צבי רזניק, זאב שטרנמן
המערכת: משה דרוג, שלמה זיסקינד, יחיאל פרישקולניק, צבי רזניק

הנהלת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל

הנהלה הפעילה:			
עו"ד זיסקינד שלמה – יושב ראש	(לוצק)	אפלבויס סנדר	(ולודימיריץ')
חייצ'וק זיגמונד – סגן יושב ראש	(קולק)	אברבך דינח	(מניביץ')
רזניק צבי – סגן יושב ראש	(קובל)	ברנר רות	(טורצין)
מרין יהודה – מזכיר	(מניביץ')	בריק בוריס	(קולק)
טודל אליהו – נזכר	(רובנו)	דגוני נוח	(קוריץ)
יושבי ראש תועדות:			
בירמן שמחה – כספים	(לדמיר)	וינר יצחק	(אוודיטיץ')
דרוג משה – ילקוט	(רטט)	וינר יעקב	(רפאלובקה)
חרבש חיים – כללית	(אוסטראח)	זוסמן חיים	(אוסטראח)
ליבנה נתן – עורך הילקוט	(ווחיל)	חזן מנדל	(קמין קושירסק)
ניר עזרא – הנצחה	(לדמיר)	טייטלמן שמואל	(קרמניץ)
פרישקולניק יחיאל – תרבות	(סרני)	טבצ'ניק יוסף	(זייטומיר)
שטרנמן זאב – דור חמשך	(לוצק)		
כהן אברהם	(דובנח)		
לנדאו מאיר	(דומברוביץח)		
מנדל אליהו	(קובל)		
ניר שלמה	(רזיבילוב)		
ספקטור צבי	(רובנו)		
פיש יוסף	(לוצק)		
צ'צ'יק יצחק	(רוקיטנה)		
קורן ברוך	(רוזישץ')		
קליר צבי	(ברסטצ'קה)		
קרמס יוסף	(לובומל)		

נציג ההנהלה ב"היכל" – עמית דב

מצבות אויף וואלינער ערד

מפנקס העורן:
מי ומה
בילקוט

יידן איז באשערט ווייזט אויס ליידיגן ניט נאָר ביי זייער לעבן נאר אויך נאָכן טויט. דער יידיש-רעליגיעזער פאָלקלאָר, למשל, ווייסט צו דערציילן מעשה'לעך וועגן "חיבוט הקבר" און "גילגול מחילות". בעתן אריינלייגן דעם בר-מינן אין זיין אייביקער רוח כאַפט ער אַ זעץ, און ווייזט אויס אַז סטוט אים נעבעך וויי. דערפאַר רופט מען עס חיבוט (קלאפ) הקבר. אָבער דער קלאפ איז אַ שפּילכל קעגן גילגול-מחילות. אין גילגול מחילות קאָטשעט זיך דער נפטר, אַ מאָל יאָרן-לאַנג, ביז ער קומט אן צום ענדציל — די ארץ-ישראל-ערד. און ערשט דאָרטן קומט ער צו זיין אייביקער רוח. אָבער דער לאנגער וועג אין דער ערד קיין ארץ-ישראל איז אויסגעפלאַסטערט מיט אַ סך שטיינער און פון יעדן שטיין כאַפט ער אַ זבענג. איז קומט אים טאַקע אַן מיט אַ סך יסורים דאָס קייקלען זיך קיין ישראל טויטעראייד. אבער ווען ער קומט ענדליך אָן צום ציל, אל המנוחה ואל הנחלה, אז ניטאָ קיין גליקליכער פון אים.

די מאָדערנע טעכניק, דאָס אַריבערפירן א נפטר קיין ישראל אין אַ בלייערנעם ארון שפּאַרט אים ווייזט אויס איין די גרויסע יסורים פון גילגול-מחילות, אָבער לאו כל נפטר איז זוכה דערצו...

די מיליאָנען יידישע קדושים פון דער נאצישער שואה האָבן ניט זוכה געווען אפילו אַ דורכמאַכן גילגול-מחילות. זיי זענען פארברענט געוואָרן, פאַרקלאַכט געוואָרן, באַפּרוכפערט די פוילישע און אוקריינישע און אנדערע ערדן און אפילו ווויניט-ווו אַרויסגעשלעפט געוואָרן פון די גריבער ווי עפעס אנאומוירדיקע זאַך, ווי ס'וערט געזאָגט אין ספר ישעיה, ווייל אפשר האָבן זיי, די יידן, מיטגענומען אַ הין מיט זיך גאָלד מיט ברילאַנטן, וו למשל זיי וואָלטן געווען די טיטאַניק אליין, פול מיט אוצרות...

איז וואָס איז דער חוב פון אונדז, לעבנגעבליבענע (וואָלינער) יידן לגבי די אַלע אומשולדיקע ברידער אונדזערע, וואָס זענען אַזוי דערנידעריקט און פארפייניקט און בעסטיאַליש דערמאָרדעט געוואָרן — און זייער געביין לאָזט זיך ניט איבערפירן אין בלייענע ארונ'ס? באַזאָרגן (אָדער העלפן באַזאָרגן) זייערע קברים מיט מצבות, צי ניט באַזאָרגן? דאָס איז דאָך די איינציקע מתנה וואָס מיר קאָנען זיי דאָרטן געבן. פאַרשידענע בריוו קומען אָן אין רעדאַקציע פון ילקוט: "יא מצבות" "ניט מצבות"; "ס'זאָל בלייבן לכל הפחות אַ שטיקל זכר" און דאַקעגן: "צו וואָס? במילא וועלן די גוים דאָרטן פאַרניכטן מיט דער צייט די שפורן פון זייערע אייגענע זינד!" און וואָס זאָגן דערצו אונדזערע גדולים? און וואָס איז די מיינונג פונעם ילקוט? ווי מיר וואָלטן געווען דער "אויבער-חכם" וואָס ווייסט און זעט פאַרויס אַלץ...

אָבער אַן ענטפער זענען מיר דאך שולדיק. און דער ענטפער איז אַז דאָ טאָרן מיר ניט זיין קיין אויבער-חכם; אַז מיר דאַרפן טון אונדזער פליכט — והשם ישלם שכרם. דער אויבערשטער וועט באַצאָלן די אַלע וואָס זענען זיך עוסק דערמיט. ווייל אַ גרויסע מצווה טוען זיי. אַ גאָט-זאָך. און אויף אַזעלכע זאָכן דאַרף מען ניט פרעגן קיין קשיות.

ועידה במינכן

"היסטוריונים רוויזיוניסטים" מרחבי העולם וחסידים תנועתם, המכחישה את השואה ווהשמדת יהודים בידי הנאצים, התכנסו באפריל ש.ז. במינכן באולם רחב-ממדים (2000 מקומות ישיבה), ל"ועידה סודית ע"ש לויכטר". פרד לויכטר, אמריקאי, חיבר ב-1988 מיסמך ("Papers") בהם טען כי בתאי הגזים באושוויץ, מיידאנק, בירקנאו וכו' לא התרחש שום הרג מסיבות טכניות (הגזים התקלקלו?). השתתפו בכינוס "היסטוריונים ומרצים" מקנדה, מארה"ב, מבריטניה, מצרפת, ממזרח אירופה, מאמריקה הלטינית, מדרום אפריקה, משוודיה, משווייצריה, מהולנד, מדנמרק, מספרד, מבלגיה, מאוסטריה מכמה ארצות ערביות, וכן צירים מכל הארצות הנ"ל.

עד היום טרם פורסמו החלטות הוועידה, אך ידוע על כמה עיקרים שלהם: הזמת "עלילת הדם" על הגרמנים שיזמו כביכול את רצח העם היהודי, הצוענים ואחרים; לעקור "שקר נבזי" זה מספרי ההיסטוריה של כל העמים ומספרי הלימוד לכל הגילים; להכחיש בלי הרף, בכל מקום ובכל הזדמנות את "השואה" וכו'.

אכן, יש ביניהם גם היסטוריונים יותר מתוחכמים. אלה אינם מכחישים את השואה לגמרי אך טוענים שהטרור וה"גולאג" הסטאליניסטי ושל רודנים אחרים שקדמו לנאצים "היו להם לרועץ" (נולטה) וכי היתה זו "תגובתם לאיומים של בריה"מ להשמיד את העם הגרמני כלו" (הילגרובר) ובכלל, הדברים הרי מופנים בעיקר לדורות הבאים שלא ידעו את היטלר ובשבילם הכל יהיה בבחינת "היסטוריה עתיקה"...

בתחילה, כשאנשים בודדים בקנדה, צרפת, גרמניה ועוד החלו להפיץ תורה זו, התיחסנו אליהם בזלזול; פה ושם באו פלוגיאלמוני על עונשם ואנחנו נרגענו, אם כי היו בינינו כאלה שהתריעו על כך. גם ב"ילקוט ווהלין". אך ועידת מינכן מן הדין שתדליק אצלנו אור אדום.

"בודדים" החלו להופיע עוד ועוד במקומות שונים בעולם וכה עד שהתאחדו "לתנועה רבתי-עם" כדבריהם, של היסטוריונים וחסידים, ניאור-נאצים מגולח-יראש ואחרים, דוגמת הנאצים הראשונים, חסידיו הנלהבים של היטלר עם "צלקות החרב" על לחים. מגמת התנועה — כיבוש המונים לדעותיהם שיימשכו אחריהם, עד להטלת מרות עליהם. והרי זו היתה גם תחילת דרכם של היטלר ומרעיו — ואנחנו שילמנו לרוב את הבערה.

מעניין כיצד מזימה "תנועת היסטוריונים" זו את "השקר הנבזי" על השמדת יהודים על פי ובתוך בורות בתת-מקלעים ובמכונות יריה, כמו ברחבי ווהלין, בבאבי-יאר, ברוסיה הלבנה ועוד. אזלו להם הכדורים? מעניין, ש"כינוס עולמי" זה של ניאור-נאצים ואנטישמיים, שמודים בגלוי על כמיהתם להיטלר, התקיים דווקא על אדמת גרמניה... היתכן? ותמוהה מאוד העובדה שבכל כך הרבה ארצות כולל ארה"ב, פועל ברמה הניאור-נאציזם — ואין פוצה פה ומצפץף.

בזמנו לחם אליהו הנביא בנביאי הבעל והאשרות וגבר עליהם באש שירדה מן השמים; בנביאי השקר של היום שומה עלינו להילחם בכל האמצעים המודרניים יותר, מבלי לסמוך על הנס.

דוד פריטל

בלוצק (אוקראינה) אחרי 45 שנה*

בהם רשום דו"ח של המועצה שקיימה תנועתכם בלבוב לפני חודשיים!"

הפעם, 49 שנה אחרי זה, האירועים התפתחו אחרת: לא ירדתי ללובי — הצעתי לאלמוני להיפגש איתו בבוקר כדי לברר את מבוקשו. הוא הסכים. נרגעתי. בבוקר התברר שנפלה טעות: האיש — מפקד יחידת פרטיזנים — חיכה למכתב מעמיתי, הפרטיון גד רוזנבלט מתל-אביב. הוא הספיק למסור לי שמגיעים אליו מאות מכתבים עוינים ואיומים מלאומנים אוקראינים ש"קרוב יום הדין, בו הוא יבוא על עונשו בשל נאמנותו הקומוניסטית". המפגש עם פרטיזנים במשלחתנו גרם לו התרגשות ונחת. אחוות הנשק וזכרונות מהמלחמה נגד הגרמנים מאחדים לבבות וגורמים לזקן גאוה המופגנת במדליות רבות על חזהו.

שמתי לב שרבים כאן נוהגים לענוד את המדליות בחיי היום-יום. זה מקובל כנראה ומעורר עדיין כבוד. אולי זה פיצוי-מה על קיפוח כלשהו.

האם ניתן להשתחרר מן העבר? חלפו כ-50 שנה מהאירועים שקרו לפני הכיבוש הגרמני,

...צילצול חזק של טלפון העיר אותי משנתי הלא שקטה ממילא בלילה הראשון לשהותי בלוצק. קול נמרץ שאל אותי "האם אתה דוד פריטל מישראל?" אחרי שאישרתי את זהותי, נתבקשתי לרדת לחדר הקבלה של המלון. נבהלתי קמעה: את אשר יגורתי בא לי. ההחלטה לחזור לעיר הולדתי היתה נחפזת וטרם זמנה. יש מי שזוכר אותי ועוקב אחרי!

היה זה ב-7 ביוני 1990 במלון **אוקראינה** במרכז העיר לוצק, אליה הגעתי כחבר משלחת של 14 ישראלים ו-10 אמריקאים, יוצאי לוצק והסביבה.

כמו חץ עבר בזכרוני הלילה הבלתי נשכח של 6 ביוני 1941. כמעט 50 שנה עברו מיום שבו דפיקות חזקות בפתח בתי, 200 מטר מהמלון **אוקראינה**, העירו את כל בני משפחתי — סבתי, אמי ואבי. 20 שנה אחרי האירוע נרשמו הדברים כך:

לילה. אל דלת ביתנו הישן נחתו מהלומות תקיפות, בלתי פוסקות. התעוררתי משנתי ובדילוג התקרבותי אל הדלת הנעולה.

— מי שם? — שאלתי.

— אנשי צבא! פתחו מיד!

לבי החל לפעום בחוזקה. "באים לאסרנו"

— חלפה מחשבה במוחי.

לא היה מקום להרהורים רבים ברגע זה. פתחתי את הדלת. השחר החל להפציע ולפרוודור נכנסו שלושה אנשי נ.קו.ו.ד.. נדרשתי להזדהות. בינתיים הקיצו בני משפחתי והתלבשו. כשהראיתי להם את תעודת הזהות שלי, הוציא אחד הבאים כתב-אישור מפרקליט המחוז בדבר עריכת חיפוש בביתנו.

"בידך להקל על מלאכתנו ולקצר את הטירדה הנגרמת להוריך. גלה היכן חבויים העלונים,

— — —

* קטעים מתוך רשמי-מסע בקובץ "יהודי ברית-המועצות" (14), תשנ"א — 1991 בעריכת דוד פריטל, העומד להופיע בהוצ' האוניברסיטה העברית, גבעת רם, ירושלים, המפיץ: הוצ'ס ע"ש י"ל מאגנס.

הכתוב על המצבה בלוצק לפני שנזכרה שם המלה "יהודים"

הסיפור על הבפטיסטים ידוע לו. עמדנו בדממה. השקט מסביב מופר מדי פעם על-ידי מעוף ציפורים. במלים ספורות מספרים לי הידיים על העבודה ההתנדבותית שנעשתה על-ידם כדי להכין את השטח מסביב לאנדרטה, שהיה מוזנח מזה שנים ושלדים ועצמות התגלגלו בו. האוירה דרשה התייחסות. שני האחים הציעו להתפלל, והם אמנם התפללו בלהט, בשמחת הודיה על שובי ועל המפגש הייחודי. הגיע תורי. אמרתי: למה, למה זה קרה לבני עמי, ילדים, נשים, זקנים וטף, כלום הם היו אשמים?

האם היתה זו תפילה? ספק. שאלה המטרידה אותי אחרי שתשובות מחכמי הדור עדיין לא שמעתי.

הקרב האחרון של יהודי לוצק

אנו עומדים בתוך גוש בניינים שבהם שכן מחנה העבודה האחרון של יהודי לוצק אחרי החיסול הגדול באוגוסט 1942. את המקום הזה עזבתי בלילה הגורלי — 11 בדצמבר 1942. על-יד גדר התיל של המחנה נפרדתי מחברי שלמה רויטר. אמרתי לו: "אני מקווה שהכל יהיה כשורה ומחר אחזור כרגיל למחנה".

בחשכת הלילה חציתי בצעדים מהירים את רחובות העיר. סוף-סוף הגעתי לפולני, שלפי הידיעה שבידי היה מוכן לקבל אליו כמה יהודים תמורת כסף. כעת היה עלי למצוא בעל אמצעים. בשעות הבוקר החלטתי לחזור למחנה. שקוע בהרהורים התקרבותי לבית הקברות הרוסי הגובל במחנה שבגימנסיה. התחלתי לחשוב מאיזה צד להיכנס בחזרה. והנה אני ליד השער. לפני תמונה מזעזעת. המחנה מוקף על-ידי ז'נדרמריה גרמנית ואוקראינית. "הקיץ הקץ על השארית האחרונה של היהודים בלוצק" — חלפה מחשבה במוחי. במהירות חזרתי על עקבותי מתוך החלטה להתרחק מהמחנה.

על מה שקרה ב-12.12.42 במחנה, מספר שמואל שילה מקיבוץ צאלים ב"ספר לוצק": "לאחר שהגרמנים צופפו את רוב היהודים בבנין אחד והדכאון נשתלט על האנשים, קם משה הפחח ובקולו הצרוד הכריז: "תמות נפשי עם

עם תחילת השלטון הסובייטי במערב אוקראינה. הדברים נשכחו בוודאי. אולי מוטב כך. בעיצומם של ההרהורים, בלכתי ברחוב המרכזי לשעבר יגילונסקי, נתקלתי בשתי מודעות. אחת מהן קראה לתושבי העיר לבוא ולהשתתף בעצרת זכרון לרגל הקמת אנדרטה לחללי גיטו לוצק. חתומים: אנשי החזית הלאומית האוקראינית ("רוך"). לעצרת זו באנו אנו — תושבי העיר לוצק לשעבר, לוחמים וניצולי שואה, מישראל, מדינת היהודים.

אכן סוף-סוף נגלה הצדק. בפירוש צויין שמדובר בקורבנות הנאצים בעלי לאום יהודי, בלי הסוואה. וזאת בשם התנועה השואפת לעצמאות אוקראינה. יסורי מצפון קולקטיבי? טקטיקה מתוחכמת של תנועה פוליטית! מכל מקום, עשיית צדק, לפי דעתי, תמיד חשובה, גם אם זה באיחור ומשיקולים תועלתיים.

בגיא ההריגה

אמרתי לידידי הנוצרים: "מחר עצרת הזכרון. יש להניח שיבואו הרבה אנשים ונציגי השלטון והציבור. ברצוני היום לבקר לבדי את המקום בפולונקה, ולהתאחד עם זכרונם של יקיריי". שני הבנים של אוקסנה הסכימו להביא אותי לשם במכוניתם. עברנו את הבית הכנסת הגדול — גשר גנידבה, אזור תעשייתי, והתקרבנו לגיא ההריגה. אותם השמים היפים. האביב בכל יופיו מתפרץ מכל פינה, כאילו לא קרה כלום. בחורשה נבנתה אנדרטה נאה ועליה חרוט מגן דוד וכתובות ביידיש ובאוקראינית המציינות את הלאום היהודי של 25,000 הנספים, תושבי לוצק והסביבה. פגשתי על-ידה את מווי פינקלשטיין — התושב היהודי היחיד, כך מספרים לי, שנותר מבין יהודי לוצק. טייס קרבי בצבא האדום, מכובד ואהוב על-ידי כל אנשי העיר. את כל מרצו וכוחותיו השקיע בבנין האנדרטה. כעת בא לבדוק אם הכל נעשה והוכן לקראת העצרת מחר. איך האיש עומד בזאת לבדו? האחרון מבין יהודי לוצק מתייצב מול הקהילה השחווטה. מאין שאב כוחות?

ברכנו אותו. פינקלשטיין הכיר את ידיי.

הגבוהה... טירטור מכונות-יירה ושירה מקוטעת של ההימנון הסובייטי נשמע באוזני, חשתי לחלון ועיני חשכו. המון בחורים אחוזי טירוף מטפסים ועולים על גדר-התיל הגבוהה ומכונות-יירה מרסקות אותם מכל עבר. ...רוח הגבורה שעדיין הבהבה בקומץ הבחורים — הלכה ודעכה. מוטות העץ והברזל — כלי נשקנו — הושלכו."

אמרנו: מי ידע ומי יספר על גבורת המיואשים של אחרוני לוצק? בעצרת הזכרון מצאתי לנכון להביא לפני הקהל הגדול את משאלתנו ובקשתנו לשים שלט על הבנין שיספר על האירוע הטראגי, על לוחמי מצדה מן העיר לוצק.

מי שחשב שבא להיפרד מהעיר — בעומק נפשו בוודאי מודה שרק נפתח מעגל ההתחייבויות כלפי העבר הטראגי של לוצק.

חברי הוטיק יעקב אלבירט, יושב-ראש הפדרציה של יהודי ווהלין בארצות-הברית, כתב לי: "איך זה שלא הספקנו למצוא חמש דקות לשיחה פרטית?"

למדנו יחד בבית הספר העממי והתיכון. יצאנו בשלום מהכיבוש הגרמני ואחרי זה הדרכים נפרדו. הוא היגר לארצות-הברית, הקים משפחה יפה והצליח בעסקיו. עכשיו הוא מקדיש את רוב זמנו, למרות בריאותו הלקויה, להנצחת קהילות ווהלין. הוא שביקר ב-1989 בעיר לוצק ובישר על שינוי רדיקאלי ביחס השלטונות להנצחת השואה; הוא שהטיח בפני ראש העיר שאין ב"ספר לוצק" שהעיריה פירסמה, איזכור ליהודי לוצק; הוא שעבר ערים כמו קובל ולובומל ועוד כדי לעמוד על מצב הקברים. הרבה הודות לו הוקם היכל יהדות ווהלין בגבעתיים המשמש יד-ושם באזור גוש דן; הוא שממריץ מדי שנה את יהודי ווהלין בארה"ב לרכוש "בונדס" של מדינת ישראל במאות אלפי דולרים...

חברי יעקב, היו כאלה שחשבו שחמישה ימים מספיקים כדי לחיות את העבר. חסרים לנו ימים רבים כדי שוב לחזור לנתיב האחרון של יקירינו. בית הכנסת הגדול, בית החולים לשבויים, הגשר, גנידבה, הבית בגיטו הקטן שמאחורי הגשר שממנו נלקחו אמי וחברתי שיינדלה לדרכן האחרונה בפולונקה... המעגל לא ייסגר ולבי יוצא לנופי היגון.

פלישתים! לא נלך כצאן לטבח, יהודים! טלו גרזנים, סכינים, כל מה שתשיג ידכם ונמות כולנו בכבוד! כל מי שינסה להסתתר ולא יתן יד להתקוממות — דמו בראשו! רוב היהודים, ובראשם הקבוצה המארגנת, נהו אחריו. האומץ שגנזו היה במסתרי הנפש, פרץ לעיני כל. שמחת נואשים הלכה והתפשטה בין כולם. המזון שאגרו לעת צרה, הועלה על השולחנות ונערכה הסעודה האחרונה. בקבוקי וודקה עברו מפה לפה. שכרון הקרב הממשמש ובא הצית את הלבבות, והיהודים, שרק לפני שעה קלה הרכינו ראשם — עמדו גאים ומוכנים לקרב האיום. רק בפנה אחת עמדו יהודים עטופים בטליתות ואמרו וידוי....

"הוקמו מתרסים ליד הדלתות וחולקו כלי-עבודה ובקבוקי חומצה לכל איש. שולחנות פורקו ורגליהם שימשו מוטות. קיר פנימי נהרס ולבניו נערמו ליד הבריקדות. בחור אחד, שגם שמו היה מיקי, כשם אחי, נתגלה כמנהיג צבאי מובהק...

"אור הבוקר בישר את בוא היום האיום. "לפתע נשמעה צעקה של אחד הבחורים: "מוות לגרמנים!", וגורי עץ, לבנים ובקבוקי חומצה הועפו על ראש השוטרים ועמם צעקות עידוד פראיות: "דם! דם תחת דם!" פצועים נסוגו השוטרים. מי החומצה שמו קץ לאור עיניו של המפקד! כל הז'נדארמים שעמדו מוכנים סביב המחנה, נראו המומים. הפחד דבק גם בהם! שמחת הנצחון המדומה פשטה בין היהודים, אשר עטו כאיש אחד לעבר המדרגות להשתתף בקרב. בקושי רב עלה בידי משה להחזיר את כולם למקומותיהם. גם ההתקפה השנייה נהדפה.

"בהתקפה השלישית ההכרעה נפלה: להסתער על שרשרת השוטרים המקיפה את המחנה ולמות בקרב פנים אל פנים. ...אנשים נפרדו איש מאחיו. לחיצות ידיים חזקות וממושכות.

"שמע ישראל — לחשו שפתיים רבות לפני הזינוק האחרון. הפקודה ניתנה והאש אחזה בכנפות הבית. בשירה אדירה קפצו אחד אחרי השני, מול פניהם המאוסים של האוקראינים. שרשרת השוטרים נסוגה והבחורים אחוזי טירוף מטפסים ועולים על גדר-התיל

יעקב עלבירט

נייע צילן אין דער טראדיציע פון אונדזער לאנגיעריקער טעטיגקייט

(א בריוו פון ניו-יאָרק)

פראַקטישע טערמינען מיינט עס אויסבעסערן די איינריכטונגען אין היכל; פארבעסערן די מעטאָדן פון לערנען פאר די וועלכע קומען לערנען (די געשיכטע פון דער שוואה און נאך); מיר האָבן אויך באַשלאָסן איינצושטעלן אַ פערמאנענטע פינאנסיעלע באזע פאַרן "ילקוט ווהלין", וואָס איז זייער וויכטיק פאַר אונדזער פאַראייניקונג; מיר האָבן זיך פארפליכטעט העלפן פינאנסיעל "יד ושם" אויפבויען די וואָלינער ווענט אינעם "עמק" פון די אומגעבראַכטע יידישע קהילות — דאָס אַלץ האָבן מיר אויסגעפילט א חוץ דעם ענין פון פארויכערן אַ באזע פאר דעם "ילקוט ווהלין", אַ זאך וואָס דאָרף געמאַכט ווערן וואָס שנעלער, ווייל די צייט שטייט ניט.

אין אַנדערע וואָלינער אקטיוויטעטן זענען פאַרגעקומען גרויסע זאכן, וואָס קיינער האָט אפילו ניט געחלומט. אין אַקטאָבער 1989 האָבן איך אין "היכל" אין גבעתיים דערקלערט, אז בעת'ן באזוך אין לוצק האָט די דעלעגאַציע פון 4 לוצקער געפועלט ביי דער אַרטיקער מאַכט אז אין משך פון 8 מאָנאטן זאָל אויפגעשטעלט ווערן אַ שיינער מאנומענט (מצבה) פאר די אריבער 28000 לוצקער יידן וועלכע זענען באערדיקט אין "גאָרקי פּאָלאַנקי". די אוקריינער האָבן דעמלט געהאַט א רשימה פון 17 יידישע מאסן-קברים. מיר האָבן אויך געפועלט אַז די שילדן זאָלן דערציילן אַז די דערמאָרדעטע זענען יידן, און דאָס זאָל אויסגעקריצט ווערן אויך אויף יידיש. זיי האָבן דעמלט צוגעזאָגט רעאביליטירן 4 יידישע מאסן-קברים, יעדעס יאָר, ווייל זיי מוזן ווידמען צייט און געלט אויך פאַר ניט-יידישע קברים.

מיר זענען אלע דעמלט געווען פול מיט התלהבות און גרייט געווען מאַכן די ריזע קיין וואָלין. אין ניו-יאָרק זענען, למען האמת, געווען

איך זיך אַזוי און טראכט זיך אריין אין די פראַבלעמען פון 4-טן כנס, וואָס מיר פלאַנירן אָפהאַלטן אין ישראל. זייט דעם 3-טן כנס מיט 3 יאָר צוריק האָט זיך אַלץ געענדערט, און ניט וועגן די אַלע ענדערונגען זענען מיר יידן אינפאַרמירט. אַזוי איז עס אַז מ'איז צעזיט און צעשפרייט אין דער גאַנצער וועלט. אָבער די עליה פון רוסישע יידן איז אַ גרויסער טרייסט פאַר אונדז. אפשר וועט אַ מאָל דאָך, די גרויסע מערהייט פון יידישן פאָלק לעבן אין לאַנד פון אונדזערע אבות — אין מדינת ישראל... נאָר ביז די ישועה וועט קומען וועלן מיליאָנען יידן נאָך בלייבן אין סאָוועטנלאַנד, אויסגעשטעלט אויף גרויסע געפאָרן. ווער וויסט... ס'הערשט א מורא אַז ס'קען חלילה קומען דאָרטן צו פיזישער פאַרניכטונג. "פאַמיאט" און אַנדערע עקסטרעמע אָרגאַניזאַציעס, פון קאָנסערוואַטיווע קאָמוניסטן ביז רעאקציאָנערע נאַציאָנאַליסטן באשולדיקן יידן אין אַלע זייערע צרות, אין פארניכטן רוסלאַנד דורכן קאָמוניזם, אין דער איצטיקער אנארכיע, אין דער מעגליכקייט פון פונאנדערפאלן זיך פון "מאטושקא ראסיא". אויך די לאגע פון יידן אין די "באפרייטע" מזרח-אייראָפּעישע לענדער איז ניט אַזוי זיכער... איז מוזן מיר זיך אונטערגאָרטלען! און היינט — דער געפאר פון אראבישער פעלקער-אַנפאַל אויף ישראל, אינטיפאדא, סיריען? קלוגע חברים דאָראַטן מיר זיך קאָנצענטרירן בלויז אין אונדזערע וואָלינער ענינים, אויף וועלכע מיר קאָנען האָבן אן איינפלוס.

אויפן דריטן כנס איז אונטערגעשטראַכן געוואָרן דער דראַנג און פארפליכטונג ממשיך זיין דעם פראָצעס פון פאראייביקן וואָלינער קדושים און זייער גייסטיקע ירושה וועלכע מיר ווילן איבערגעבן די צוקונפטיגע דורות. אין

איך גלויב אז די ישראלדיקע און ניו־יאָרקער דעלעגאציע זענען אין דער ריכטיקער צייט געווען אויפן ריכטיקן אָרט. ניט נאָר מיר האָבן צוגעטראָגן צום פראָצעס פון רעאביליטירן די ברידער־קברים אין וואָלין, נאָר מיר האָבן אויך געשפילט אַ ראָלע אינעם פראָצעס פון יידישער אידענטיפיקאציע וואָס האָט זיך אנגעהויבן אויף אַ גרויסן פאָרמאט ערשט אין 1990. אין 1989 האָבן מיר געפונען אין לוצק בלויז 4 יידן. מיר האָבן געגלויבט אז ס'זענען דאָרטן ארום 200 אזוי־צוזאָגן "מאראנען". די לובאוויטשער חסידים אין ניו־יאָרק האָבן מיר געזאָגט אז אין לוצק לעבן ארום 1000 אנוסים. 8 חדשים שפעטער, אין יוני 1990, ווען מיר זענען געקומען צו דער דעדיקאציע אין לוצק און אין קאוועל, האָט שוין עקזיסטירט דאָרט אַ "געזעלשאפט פאר יידישער קולטור" מיט 800 רעגיסטרירטע מיטגלידער און מ'האָט געשאצט אז בלויז אין לוצק זיצן 3000 יידן אויף טשעמאָדאָנעס און וואָרטן אויף וויזעס קיין ישראל.

די שטענדיקע נייעס און באריכטן אין דער פרעסע, ראדיאָ און טעלעוויזיע, אז יידישע דעלעגאציעס פון ישראל און אמעריקע וועלן קומען צו דער דעדיקאציע פון מאָנומענט אויף א יידישן מאסן־קבר אין אוקריינע, אין לוצק, איז געווען פאַר די טויזנטער אנוסים דארטן ווי ס'וואָלטן אנגעקומען די ימות המשיח. אין אונדזערע אינטימע געשפרעכן מיט די ארטיקע יידן איז מיר קלאָר געוואָרן אז בלויז אונדזער קומען אהין — און א וודאי דער אויפריכטיקער אָדער אפילו כלומרשטער רעספעקט, מיט וועלכן די שטאטישע מאכט האָט זיך צו אונדז באצויגן, און בכלל די אויפמערקזאמקייט וואָס איז אונדז געגעבן געוואָרן — האָט אַ שטויס געגעבן די טויזנטער אנוסים, זיי זאָלן מיט געפיל און שטאַלץ זיך עפנטליך אידענטיפיצירן אַלס יידן, וועלכע ווילן פארן קיין ישראל.

אויב מיין השערה איז אַ ריכטיקע, מעגן מיר אלע אינעם איגוד און אין דער פעדעראציע שטאַלצירן מיט אונדזער דערגרייכונג, אויב מיר וועלן זען אין דעם די התחלה פון

עטליכע וואָלינער סקעפטיקער, וואָס האָבן בדרך כלל געשטיצט אַלע אונטערנעמונגען, אָבער געווען בדעה אז מיר האָבן ניט באדארפט אויפשטעלן די מצבות, ווייל די אוקריינער וועלן זיי במילא פאַרשוועכן ביי דער ערשטער געלעגנהייט. דאָס האָט מיר פעראורזאכט אַ סך שלאפלאָזע נעכט, אָבער כ'בין געקומען צום באשלוס אז מיר טארן ניט בלייבן פאַסיוו, ווען די אַרטיקע מאַכט נעמט דאָס אן ערנסט. זיך פארמעסטן רעאביליטירן אַלע מאַסן־קברים. און פארוואָס דערמאן איך די עטליכע פעסימיסטישע מיינונגען? ווייל ווען אונדזערע דעלעגאציעס, פון ישראל און פון ניו־יאָרק זענען אויפגענומען געוואָרן דורך די לוצקער שטאָט בעלי־בתים איז "די נאל אַרויס פונעם זאָק". דער בורמיסטש פון לוצק, איצט דער וויצע־וואָיעוואָדע פון וואָלין, האָט געבעטן (אייגנטליך געפאָדערט) אז די וואָלינער יידן אין אמעריקע זאָלן אינוועסטירן גרעסערע סומען אין וועלכע זיי גויטיקן זיך כדי פארבעסערן און פארגרעסערן די אַגריקולטור פראָדוקציע אין וואָלין. ער האָט עס פארבינדן מיטן אויסזיכט צוריקגעבן אונדז די נאך פארבליבענע שילן אין לוצק, אין קאוועל און אפשר נאָך. איך רעד וועגן דעם אין דער פעדעראציע זייער אָפט, כדי ס'זאָל זיך ניט שאַפן די מיינונג, אז די היינטיקע בעלי־בתים אין וואָלין זענען בסדר, אז ס'ניטאָ מער קיין דיסקרימינאציע און יידן וועלן זיין גלייכבאַרעכטיקט. דאך דארפן מיר זיין דאנקבאר פאר דעם וואָס ס'איז יאָ דערגרייכט געוואָרן אין דער קורצער צייט פון 8 מאָנאטן. וואָס דער דירעקטאָר פון דער אפטיילונג פאר אויפהיטן מצבות וולאדיסלאוו נאקאָניעטשני און איציק פינקלשטיין האָבן צוגעזאגט אין 1989 איז פינקטליך אויסגעפירט געוואָרן (זע רשימה אין ילקוט 47 — 46). נאך 25 קברים ווארטן מ'זאָל אויף זיי שטעלן מצבות. די ראָוונער אבלאסט האָט אנגעהויבן די רעהאביליטאציע נאך פאר לוצק, אָבער דאָרט גייט עס זייער שוואַך. ס'וועט נאך נעמען אַ סך צייט צו פארענדיקן אַלע פראָיעקטן. אין לויף פון דער צייט וועט אפשר אלץ קלאָר ווערן.

זענען באערדיקט אויך ניט-יידן, אָבער אין וואַלין זענען אלע מאסן-קברים ריין-יידישע, דעריבער איז שוין די העכסטע צייט אז נעבן די אויפשריפטן אין אוקרייניש זאלן פיגורירן אויך יידישע אויפשריפטן אונטערשטרייכנדיק אז דאָס זענען יידישע קרבנות. דער ארגומענט האָט געוויקט און מ'האָט אונדז צוגעזאָגט אַז די זאך וועט רעאליזירט ווערן. אין 9 מאָנאטן אַרום, בעת'ן צווייטן באזוך אין באבי יאַר, האָבן מיר געפונען דאָרטן אויפן מאנומענט אויך אַן אויפשריפט אין יידיש, ניט דערמאנענדיק אז די קרבנות זענען יידן.

אין לוצק האָט מען אונדז אינפאָרמירט אז עטליכע טעג פאר דער דעדיקאציע האָבן באזוכט דעם מאנומענט בעאַמטע פון ראוווע און קיעוו און האָבן פאָטאָגראפירט דעם יידישן אויפשריפט אויף אים.

רעד. באַמערקונג: וויצע פרעמיער פון דער אוקריינישער רעגירונג סערגיי קאמיסארקיןקא אין אַ צוזאַמענטרעף לעצטנס מיט די אנפירער פון יידישן וועלט-קאָנגרעס אין ניו-יאָרק האָט דעקלארירט אז אוקריינע וועט טון כדי פאַראייביקן דעם יידן-מאָרד אין באבי יאַר. אין 6.10.1991 — 29.9 וועט די רעגירונג אָפהאלטן אין באבי-יאָר פארשידענע אזכרות און איינריכטונגען כדי פאַראייביקן דעם אנדענק פון די דערמאָרדעטע יידן דאָרטן אויף וועלכע ס'וועט ס'פעציעל דערמאָנט ווערן די גרויסע צאָל פון יידישע קרבנות. עדגאר בראַנפמאן

מערערע אקציעס כדי העלפן אינעם פראָצעס פון איינאָרדנען די עולים און העלפן אין דער קליטה. אין לויף פונעם כנס וועלן מיר פארלייגן געוויסע פלענער און צוזאמען וועלן מיר אפשר דערגרייכן נייע צילן, נייע הויכן, אין דער טראדיציע פון אונדזער 28 יעריקער טעטיגקייט. כה לחי!

יידישע אויפשריפטן

אויף מצבות

דורכפאָרנדיק קיעוו האָבן מיר זיך דאָרטן אפגעשטעלט. מיר האָבן באזוכט אין באבי יאַר. דער מאָנומענט אויפן מאסן-קבר איז איינדרוקספול. א טיפער אויסדרוק פון דער גרויסער שוידערליכער טראגעדיע. אַלע אויפשריפטן בלויז אין אוקרייניש. ניטאָ קיין זכר פונעם וואָרט "ייד" (יעווטושענקא האָט פראָטעסטירט קעגן דעם אין זיין באוויסטער פאָעמע "באבי יאַר"). אויף דער פראָגע פארוואָס ווערט די עוולה ניט פארגיטיקט, האָט מען אונדז דערקלערט אז די זאך איז ניט אַזוי פשוט, ווייל דא "רוען" אויך א 11 — 10 סאָויעטישע-קריגס-געפאָנגענע.

אין דער אפטיילונג פאר אויפהיטן די מאנומענטן אין לוצק האָט מען אונדז דערקלערט אז כל זמן ס'וועט ניט געשריבן ווערן אויפן מאנומענט אין באבי יאַר אויף יידיש, קאן מען דאָס ניט טון אויף אלע אנדערע מצבות אין וואַלין. כ'האָב אים אויפמערקזאָם געמאכט אז די סיבה וואָס אין באבי יאַר איז ניטאָ קיין יידישע אויפשריפט איז — ווייל דאָרט

352,000 ד. אין באַנדס געזאַמלט דורך וואַלינער פעדעראַציע

דזשעק עלבירט, פעדעראַציע פרעזידענט; דינער פאָרויזער: נאָרמאַן פיערער. די וואַלינער פעדעראַציע האָט אַ רומרייכן רעקאָרד פון טרייער אַרבעט פאַר בנין האַרץ דורכן באַנד, דער גאַסט-רעדנער דר. יוסף בורג, עלטערער שטאַטסמאַן פון ישראל, האָט באַגייסטערט מיט זיין רעדע.

"פארווערטס" 10.5.91

\$352,000 ישראל באַנדס איז פאַרקויפט געוואָרן אויף אַ פייערלעכן טעסטימאָניעל פון דער וואַלינער פעדעראַציע מיט דער ליבעוונער סאָסייעטי, זונטיק, דעם 28טן אַפריל, מיט דר. יוסף בורג, גאַסט-רעדנער, אין פאַרק איסט סינאָגאָג. די ערן-געסט זיינען געווען: מיריעל געטמאַן, פעניאַ ראָנץ, סיליאַ ראָטהעכמאַן, עלינאָר סאַבעל און רות ווינסטיין. דעם ערן "ראַל קאַל" האָט דורכגעפירט

פאַרבאַנד פון וואָלינער יידן אין לאַס אנדזשעלעס

הערשל מגיד

(א בריוו פון ל.א.)

נאָדוואָרני, האָט זיך די לאַגע אַ סך פאַרבעסערט. מרס. נאָדוואָרני האָט געווידמעט פיל צייט און אַנשטרענגונג כדי פאַרגרעסערן די הילף קיין ישראל. זי האָט אַרגאניזירט, מיט דער הילף פון אונדזערע חברים אַווענטן און דינערס און לאנטשעס מיט גרויס הצלחה. דאָס יאָר, צום ביישפיל, האָבן מיר אַרויסגעשיקט קיין ישראל: \$30.000 פאַר דעם שיבא מעדיקאל-סענטער; \$10.000 הילף דער עליה פון רוסישע יידן; \$10.000 פאַרן ישראל-סטייט; \$1000 פאַרן מאטירניטי-האַספּיטאַל; \$1000 פאַר אורפאנס און פאַר מיידלעך; \$1000 פאַרן בלינדע-אינסטיטוט; \$500 פאַרן ברייל-אינסטיטוט; \$5.000 פאַרן בית הלוחם און \$500 וואָס מיר לייען דאָ ביי פאַרן "ילקוט ווהלין". אויסער דעם האָבן מיר אויך געשפּענדעט פאַר די יידישע מלחמה-וועטעראנען און יידישע בלינדע אין אַמעריקע. פאַרשטייט זיך, אַז ס'קומט אונדז ניט אַן אזוי לייכט זאַמלען דאָס געלט, נעמענדיק אין באַטראַכט אַז יידן דאָ שפּענדן אויך גרעסער סומעס פאַר ישראל, ווי למשל דאָס קויפן ישראל-באַנדס און אז"וו. אָבער אונדזערע חברים טוען אַלץ וואָס מעגליך כדי אַרויסהעלפן אונדזער וואָלינער אַראַגאַניזאַציע. מיר האָפּן אויך אויף ווייטער אָנגיין מיט אונדזער הילפס-קאַמפיין פאַר ישראל.

בעת'ן אָנהויב קריג מיט עיראק, ווען די סקאַדס זענען געפאלן אויך אויף ישראל, האָט אונדזער פרעזידענט מרס. זינא נאָדוואָרני געקראָגן אַן האַרץ-אַטאַק און באַלד אַדורכגעמאַכט אַן אָפּעראַציע. דאָס האָט אונדז געשטערט און אונדזער ארבייט, אָבער, גאָט-צו-דאַנקען איצט פילט זי זיך גוט און גרייט זיך שוין צוריק אָנהויבן איר געבענטשטע אַרבעט.

מיר האָבן ליידער פאַרלוירן אַ גוטן חבר, פון די ערשטע גרינדער פון אונדזער סאָסייעטי, סעם פייקאָוו ז"ל, וואָס איז שטענדיק געווען

דער פאַרבאַנד פון וואָלינער יידן אין לאַס אנדזשעלעס האָט זיך געגרינדעט אין יאָר 1963. דער אָנהויב אין געווען קליין און באַשיידן. בסך-הכל עטליכע פריינד און חברים: שעכאַטאָוו, קיפּניס, סטאַלאַר, פייקאָוו און נאך אַ צוויי-דריי. דער צוועק איז געווען זאַמלען געלט כדי העלפן אין ישראל יתומים, אינוואַלידן, האָספּיטאַלס, בלינדע קינדער און אנדערע וויכטיקע אַרגאַניזאַציעס אין ישראל. אין יענע יאָרן איז דאָס זאַמלען געלט געווען שווער ווי קריעת ים-סוף. אפשר ווייל די צייטן זענען געווען אַנדערע און אויך ווייל דער עולם האָט נאָך ניט באַגריפּן גענוג די וויכטיקייט פון דעם טהאַט. דאָך איז אונדז די זאך מער-ווייניקער געלונגען און געלט וואָס איז אַריינגעקומען איז גלייך איבערגעשיקט געוואָרן קיין ישראל.

אין די לעצטע 3 יאָר, זינט ס'איז געוועהלט געוואָרן אונדזער נייער פרעזידענט מרס. זינא

און אלי וויזעל און פערזענליכקייטן פון ישראל וועלן אַנטייל נעמען אין עטליכע אזכרות דארטן. ס'איז צו האָפּן אז דאָס וועט פארלייכטערן דאָס אויפשטעלן נאך מצבות אויף די מאסן-קברים פון די קדושים אין גאַנץ וואָלין. אין משך פון 2 טעג (30.1941—29) זענען אין באב-יאָר דערשאָסן געוואָרן דורך דער געסטאפּאָ און אוקריינער 33,771 יידן. דערנאך האָבן די דייטשן געבראַכט אהין נאך יידן אזוי אַז ס'זענען דאָרטן באַגראָבן אריבער 100,000 יידן.

דער בלוטיקער יידן-שניט אין באב-יאָר האָט געקראָגן אַן הויכן וועלט אפּקלאַנג מיטן פארעפנטליכן די פאעמע "באב-יאָר" פון יעווגעני יעווטושענקא, וואָס הויבט זיך אַן: "אין באב-יאָר איז קיין מצבה ניטאָ / און קיין סימן ניט. / אַ בערגיקער ראָוו אין געשטאַלט פון אַ קבר-דעק. / ס'כאַפט מיך אַן אַ שרעק".

גד רוזנבלאט

רשמי מסע בבריה"מ

לוצק עיר ואם בישראל עד 1941 עם אוכלוסיה יהודית של 30 אלף נפש אינה קיימת יותר ככזו. אומדים, שעכשיו בקושי גרים במקום כ־80 משפחות וכי מרביתן יושבות על מטלטליהן ומחכות לעלייה לישראל.

ימים שלמים טיילתי ברחובות לוצק ששינו צורותיהם. חפשתי את בנין הישיבה בית-יוסף; את ביתו של ר' זלמן סורוצקין וז"ל, רבה הראשי של לוצק; את בית הקברות הישן; את בית הכנסת הגדול שעל יד הנהר סטיר; את הרובע הקראימי של לוצק ובית הכנסת שלהם ועוד. בקושי מצאתי את בנין הישיבה, ביתו של הרב סורוצקין, ואילו בבית הכנסת הגדול שוכנת הקבוצה הספורטיבית "דינמו".

באחד הימים נסענו ליערות צומאן והגענו לעומקם, מקום שנקרא לופטין. כאן הקים חברנו א. פילוק מוזיאון פרטיזני, בו מוצגים אמצעי לחימה, ספרות פרטיזנית השייכת לאיזור וכן הרבה צילומים מקבוצתם של פילוק, מדבידוב, אליושה ופאדורוב, באחד הצילומים גיליתי את יוסף גלזו חבר קבוצת הפרטיזנים של סופיובקה. באתי בדברים עם הנהלת המוזיאון ובקשתי להציג במקום גם את צילומי הפרטיזנים של סופיובקה בצירוף רשימה שמית של 46 פרטיזנים יהודיים מסופיובקה ואיגנטובקה, את ספרי "אש אחזה ביער" וכן דברי מבוא ברוסית מאת אלכסנדר פילוק. על הקבוצה הפרטיזנית מסופיובקה ועלי. הנהלת המוזיאון הבטיחה לעשות זאת.

לפני נסיעתי לבריה"מ קיבלתי ממזכ"ל הארגון מר א. כהן 3 מדליות לציון 45 שנה לנצחון על גרמניה הנאצית. במדליות אלה רציתי לעטר את חברי הפרטיזנים מיערות צומאן. יום אחד התקיים במשרדי האיגוד המקצועי בלוצק טקס הענקת המדליות של ארגון החיילים והפרטיזנים נכי המלחמה בנאצים. האולם, רחב ידיים ומואר, שורות שורות של כסאות תפוסים על ידי ווטרינים של לוחמים ופרטיזנים ממלחמת העולם השנייה. דאגתי גם להזמין

אומרים כי הנסיעה היום לבריה"מ, נסיעה רגילה ושגרתית היא. התחלפו הזמנים. מה שהיה לפני 2—3 שנים עבר ובטל מן העולם. אתה מקבל הזמנה ממכר או מידיד, או באמצעות חברת נסיעות — ונוסע.

הנסיעה שלי לבריה"מ היתה מסוג אחר, ראשית, רצינו להקים גל-עד על קבר אחים, בכפר צ'טוורטני, מקום הולדתה של רעיתי; לבקר את שלושת קברי האחים במקום הולדתי סופיובקה, ואחר כך להיפגש עם חברים לנשק — פרטיזנים אוקראינים מווהלין, שהיו איתנו בקיץ 1942 ביערות צומאן עת הקמנו את הקבוצה הפרטיזנית של יוצאי סופיובקה.

באחד הימים טילפנתי לחברי האוקראיני הפרטיזן אלכסנדר פילוק שחי בלוצק, ושאלתי לשלומו, האיש התרגש מאוד ובו במקום התחיל לשאול אותי על מצב בריאותי, מצב הפציעה שלי ברגל ובכלל איך אני חי בישראל הרחוקה. הוא הציע לשלוח הזמנה עבורי ועבור אשתי על מנת שנוכל לבקר בווהלין ובלוצק ובעיקר ביערות צומאן. ערש התהוותנו כפלוגה פרטיזנית.

ביוני 1990 יצאנו לדרך. טסנו לפריז ומשם למוסקבה. את מוסקבה מצאנו עיר עצובה; מרבית תושביה על סליהם נעים מחנות מצרכים אחת לשנייה. אמצעי התחבורה דחוקים ובקושי רב ניתן לקבל מונית. הנסיעה ברכבות היא בעיה קשה במיוחד. ידידים השיגו בשבילנו בדרך נס 2 כרטיסים ברכבת ללוצק.

גרייט אַרבעטן און העלפן אונדזער וואָלינער סאַסייעטי, סיי בייטאָג, סיי ביינאכט.

ס'איז אויך אַוועק פון אונדז דער געטרייער חבר קדיש גאַלדבערג ז"ל. ער פלעג אונדז געבן אַ סך הילף, און שטענדיק מיט אַ ברייטער האַנט און מיט אַ ווארעם האַרץ.

די וואָלינער סאַסייעטי אין ל.א. פרייט זיך איבערשיקן דורכן "ילקוט ווהלין" אַ הארציקן גריס אַלע וואָלינער יידן אין ישראל און אין דער גאַנצער וועלט.

בא חברנו גרישא מישראל הרחוקה, לבקר את החברים שלנו פילוק ואגפון ולראות את המקום שבו התארגנן ערש הלידה של הפרטיזונשצ'ינה שלהם ובד בבד דאגו להביא לנו מדליות לציון הנצחון על גרמניה לרגל 45 שנה לפרוץ המלחמה.

"החבר גרישא, חבר מרכז של ארגון החיילים והפרטיזנים נכי המלחמה בנאצים, הביא לנו לארגון הוטרנים בוהלין חוברת ברוסית שבה מפורטות הזכויות של הנכים בישראל. חוברת מצויינת זו תעזור לנו לדרוש אצל הגורמים השונים הטבות בזכויות".

לאחר דבריו של וו. קרילקין העטרתי במדליה את אלכסנדר פילוק, את אגאפון מלניצ'וק ואת המדליה השלישית הענקתי לוויקטור קירילקין. יחד עם המדליות מסרתי לכל מקבל העיטור אישור האירגון עם חתימת המזכ"ל שבו מודפסים ברוסית שמות מקבלי העיטור.

ניתנה לי רשות הדיבור. הודיתי וסיפרתי להם על הקבוצה הפרטיזנית של סופיובקה, על מלחמתה מול הצורך הנאצי ועוזריו מבין תושבי המקום. וסיפרתי על ישראל היפה והעם היושב בו ואיחלתי לכולם חיים טובים, חיי שלום ואחוה, לנו בישראל ולהם באוקראינה.

כמה יהודים מלוצק. בהתרגשות אני מסתכל על שורות הלוחמים. מרביתם בשערות שיבה אשר על חזית מעיליהם מודבקות שורות שורות של אותות הצטיינות ועיטורים אחרים. עיניהם של הוטרנים מופנות לשולחן הנשיאות שעל ידו יושבים כאן בצוותא יושב ראש ארגון הוטרנים בוהלין, פולקובניק לשעבר של צבא האדום; וו. קירילקין, מפקד יחידה פרטיזנית ביערות צומאן; אלכסנדר פילוק אחד הפרטיזנים הראשונים שהקים קבוצה של פרטיזנים ואנשי מחתרת אוקראינים ואשר הקבוצה הפרטיזנית הסופיובקאית קשרה אתו קשרים וביצעו ביחד פעולות חבלה ולחימה פרטיזנית כל הימים ששהינו ביערות צומאן עד 25.11.42. וכן לוחם וותיק ביערות צומאן, אגאפון מלניצ'וק, אשר כמו פילוק שיתף פעולה עם הקבוצה הפרטיזנית של סופיובקה.

הושבתי על יד החבורה המכובדת הזו כשטקס הענקת העיטורים החל.

יו"ר הוטרנים פולקובניק (אלוף משנה) וו. קורילקין פותח את הטקס ומציג אותי כמפקד הפרטיזנים של קבוצת סופיובקה שמנתה 46 לוחמים ואשר אנשיה לחמו ביערות אוקראינה, בילורוסיה, גליצה, ובקרפטים, "והנה עכשיו

ליד קבר האחים של קדושי ט"ל (טרובנברוד - לוזישץ'). עומדים משמאל: גד רוזנבלט, מרים חייצ'וק, אלכסנדר פילרוק, פניה רוזנבלט, פטיה שינדל ורעיתו, הניה טפר, אלמוני, אנטון מלניצ'וק

זכרונות אין קאווע

פיניע זאפראן (ניו-יאָרק)

אים אויסגעזען צו קליין, האָט ער געזאָגט אַז מ'דאַרף עס צובינדן, אַז אַ מיזל זאָל עס ניט אַראָפּשלינגען און איך האָב זיך צעלאָכט. און דערנאָך — דער שבתדיקער טשאַלנט, און דער שפּאַציר נאָכדעם אויף בריסקער גאַס, העט ווייט ביז דער סטעזשקע צו באַכעווע.

באַכעווע! וווּ אַזאַ גרויסע יידישע קהילה, אַזעלכע טייערע יידן האָבן געפונען זייער שוידערלירן טויט... אין 1945, נאָכן קריג, בין איך געווען אין קאווע, אָבער דאָס גיין קיין באַכעווע איז געווען אַ געפאַר. גויים האָבן געהרגעט... איצט 45 יאָר נאָכדעם, באַזוכן מיר שטעט אויך שטעטלעך אין וואָלין. שטעלן מצבות אויף אונדזערע קדושים-קברים...

דער וועג פון לוצק קיין קאווע איז זייער אַ טרויעריקער. מיר דערנענטערן זיך שוין צו קאווע. אָט איז דער "לוצקער באַרג". מ'פאַרט דאָ אַראָפּ און אַרויף. דאָ אין דער לינקער זייט האָט געווינט מיין פעטער שיע זאפראן. דאָס הויז שטייט, אָבער אָנעם פעטער און אָן דער גאַנצע פאמיליע... און ווייטער: דער אַמאָליקער גוישער שפיטאַל איז דאָ, דער יידישער — גיט פונעם יידישן בית-הקברות איז קיין זכר ניט געבליבן, דער גוישער איז דאָ. מיר זענען שוין אין באַכעווע. ס'גייט אַ גאָס-רעגן. מיר בלייבן שטיין נאָסע, אָן לשון: ביינער און שאַרבנס פון די קעפּ וואַלגערן זיך דאָ אַרום און אַרום... מיר באַערדיקן זיי און וויינען. וויינען און באַערדיקן... דערנאָך גייען מיר אַרום אין שטאָט צווישן די אַמאָליקע יידישע געשעפטן. וווּ יידן, וווּ געשעפטן? אַלץ איז גויש, גויש... און כ'זע פאַר מינע אויגן גוישע רוצחים וואָס גראָבן אויס יידישער ביינער און רייסן פון זיי גאָלדענע ציין...

גייענדיק איבער די גוישע קאוועלער גאַסן זענען אַדורך פאַר מינע אויגן מינע טייערע יידן פון נעכטן; דא אין באַכעווע, אינעם שרעקליכן גיהנם פון קאוועלער יידן, זע איך אויך די גויים פון היינט...

ס'זענען שוין אַוועק 50 יאָר ווי מיר האָבן פאַרלאָזט קאווע, וווּ מיר האָבן אויסגעלעבט אונדזערע קינדער-און-יונגט-יאָרן. איצט גיי איך ווידער אַ מאָל אין די גאַסן פון מיין געבוירן-שטאָט און קלער זיך אַריין אין אונדזער אַמאָליקן לעבן דאָ. יא, כדי צו מאַכן דאָ אַ לעבן האָבן יידן שווער געאַרבעט. די מערהייט יידן זענען געווען בעל-מלאכות. זיי פלעגן טראָגן דאָס געציג אויף זייערע פלייצעס קילאַמעטערס ווייט, אָבער מ'האַט זיך קיינמאָל ניט באַקלאָגט אַ ס'איז שווער, אַז "מ'האַט שוין ניט קיין כח". מ'איז געווען צופרידן אַז מ'קאן שפּיזן די פאַמיליע, זיי באַזאָרגן מיטן נויטיקסטן. פון אַ מלבוש ביז לערנען אַ קינד. אַזוי, אַז אויך אַרימערע מענטשן האָבן געלעבט באַלעבאַטעש.

און כ'זע פאַר זיך די דעמלטיקע יידיש יוגנט. אַ שיינע יוגנט. כ'וואָלט געזאָגט אַ שטאָט פון בלויז ציוניסטן, פון אַלע פאַרבן. החלוץ, אַלגעמיינע ציוניסטן, רעוויזיאָניסטן, פועל-ציון, השומר הצעיר און אויך בונד און אַנדערע. איך זע אָט די יוגנט, שבת נאָך מיטיק, ווי זיי לאזן זיך אַרויס אין די גאַסן, יעדער איינער צו זיין "אולם" און צו זיינע חברים.

און איך דערמאן זיך אין די ערב שבתים, די מאַמעס גייען אַרום אין די קלייטן איינקויפן אויף שבת, און פרומע יידן גייען אין באַד אַריין, דערנאָך גייען זיי און טרובען מ'זאָל צומאַכן די קלייטן. די שערערס, בנימין, "דער בלינדער" און חיים ענדיקן מיט אַ מאָל און מאַכן צו, שבת! אָט גייען שוין יידן דאָווענען! באַלד וועלן זיי זאגן "שלום עליכם מלאכי השלום". און שבת אינדעפרי. וועלכער ייד גייט ניט אין שיל אַריין? קינדער טראָגן די טליתים פון זייערע טאַטעס. דאָרט וווּ ס'גייט קיין ערב. און די קידוש נאָכן דאָווענען! וועלכער ייד האָט ניט געמאַכט אַ "שהכל" אויף אַ גלעזעלע בראַנפן מיט אַ שטיקל לעקאך דערצו? מיר האָבן געדאָוונט אין גרויסן בית-מדרש אויף לודמירער גאַס. איז אַזוי גייענדיק דערמאָן איך זיך אין אַ מתפלל וואָס דאָס גלעזעלע האָט

אברהם שפאטער

לודמיר "יודענריין" (א באזוך אין 1990)

49 יאָר כסדר האָב איך געכאַוועט אין זיך אַ טרום, נאָך איין מאָל אַ בליק טאָן אויף מיין געוועזענער היימשטאָט און אויסוויינען אַ קדיש אויף די 3 ברידער-קברים פון די לודמירער קדושים, וואָס זיינען אויך די קברים פון מיין פאַרצווייגטער משפּחה.

★

דעם צווייטן טאָג פסח, 1941, האָב איך זיך געזעגנט מיט מיין משפּחה; זיידה-באָבע, עלטערן, צוויי ברידער, צוויי שוועסטער און כ'בין צוריקגעפאָרן קיין לעמבערג, וווּ כ'האָב דעמאָלט געלערנט. מער האָב איך מיין משפּחה און די שטאָט נישט געזען...
נאָך יאָרן פון געזונד און קאַמף קעגן די נאַציס

המצבה לקדושי לודמיר בפיאטידין. ליד המצבה אברהם שפאטער

סעפטעמבער 1990; אין די טעג פון דער פאליטישער אויפֿטרייסלונג אויף דער וועלט, בין איך דורך וועגן-ניט-וועגן אָנגעקומען קיין לודמיר, וועלכע איז היינט אַ פאַרבאָטענער

אין די רייען פון דער רויטער-אַרמיי, פון וועלכן כ'בין אַרויס אָן אינוואַליד, האָב איך דערגרייכט צו די ברעגן פון אונדזער היימלאַנד און דאָ האָב איך אויפגעשטעלט מיין משפּחה-היים.

קאנטינענט פאר אויסלענדישע באזוכערס.
כ'האב מיין אמאליקע היימשטאט קוים
דערקענט; די קווארטאלן ווו ס'האבן געווינט
די יידן — און זיי זיינען געווען די מערהייט
פון דער באפעלקערונג — זענען איבערגעבויט
געווארן, נייע הויכע הייזער, אספאלטירטע
גאסן, א גרויסע האטעל, א שטאטישער
אויטאבוסן-פארקער אאז"וו. ס'איז א קילער,
פארוואלקנטער טאג; איך גיי ארום איבער
די לודמירער גאסן, זעלטן ווו זעט מען א
דורכגייער. איך זוך א יידישן פנים, ניטא, ניטא,
איך זוך א זכר פון דעם געוועזענעם יידישן
לעבן, אומזיסט. ניטא, כ'גיי צו דער גרויסער
שול, אויך זי איז ניטא מער. איך קען זיך
קוים באהערשן ניט אויסצוברעכן אין א געווינ
אינמיטן גאס. איך זוך דעם אלטן, דורתיקן
יידישן בית-עולם, ווו עס זיינען געקומען צו
קבורה מיינע עלטער-זיידעס און כ'בלייב שטיין
פאר א שיינעם ארומגעצוימטן גארטן. איבערן
שיינעם טויער הענגט א שילד; "פארק אימעני
גאגארינא" — (פארק אויפן נאמען פון גאגארין
— דער ערשטער סאוויעטישער קאסמאנאוט).
ניטא קיין זכר פונעם בית-עולם. די קברים
אויסגעלייכט, פארפלאנצט מיט ביימער און
בלומען, סטעזשקעס פירן איבערן פארק און
אונטער זיי ליגן די ביינער פון דורות יידן.

די גריבער-קברים זינען ווילד פארוואקסן,
שווער צוצוקומען צו זיי. דעם דענקמאל —
א פילאר, 10—12 מ. די הויך — זעט
מען פון ווייטן. ס'האט אים געשאפן דער
סקולפטאר פ. פאליט און אויפגעשטעלט האט
אים דער ארכיטעקט רודניצקי — ביידע יידן.
אויפן דענקמאל זיינען אויסגעהאמערט יידישע
פנימער: א מאמע מיט א קינד אויפגעהויבן
איבער איר קאפ, מיט געבעט צום שטומען הימל,
יידישע פרויען, יידישע קינדער און זקנים מיט
בערד, די אויגן דריקן אויס ימים פון יסורים,
שרעק און צארן; יידישע הענט מיט צעשפרייטע
פינגער ווי ביים דוכנען פון כהנים ביים בענטשן.
אויפן דענקמאל די זעלבע אויפשריפטן אין
אוקראיניש און יידיש:

"שטעלט זיך מענטשן אפ אויף א מינוט און
שווייגט

און גיט א שבועה א הייליקע, געטריי און פעסט,
אז קיינמאל, קיינמאל ניט פארגעסן וועט איר
אונדזער פיין,

און ניט דערלאזן וועט איר קיינמאל ווידער א
ברוינע פעסט."

מיט ציטעריקע ליפן כליפע איך ארויס דעם
אלטן "יתגדל ויתקדש". "יתגדל ויתקדש... ובחי
דכל בית ישראל..." יידישע לודמירער קדושים!

איך וויל אויסטאן מיינע שייך, אריינגיין אין
פארק, און זיך זעצן וויינען, אבער איך טאר
דאס ניט טאן, כ'זאל חלילה ניט טרעטן איבער
די קברים; וויינען אין גאס טאר איך ניט, כ'בין
א ייד! ארום מיר גויים און זייערע גיפטיק-
שטעביקע בליקן; מיינע פיס טראגן מיך וואס
גיכער אוועק פון דאנען.

וואס איז מיר נאך געבליבן? פיאטידין! דארט
וועל איך קענען אויסוויינען מיין קדיש, זיך

האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל • הפדרציה • ילקוט ווהלין
משתתפים בצערם של יו"ר האיגוד עו"ד ש. זיסקינד ומשפ'

על מות כלתו

כוכבה

בחזרה לגיא ההריגה

(מתוך רשמי סיור בבריה"מ בקיץ 1990)

והגענו אל אדמת ווהלין שבאוקראינה המערבית. לפנינו העיירות, קוריץ, טוצ'ין, הושץ' וברונה, שמות של קהילות יהודיות פורחות אשר נותרו ללא סימן של חיים יהודיים.

רובנה היא כיום עיר גדולה ומפותחת, המונה כרבע מיליון תושבים. נמסר לנו כי חיים בה עתה כ-1000 יהודים ועוד כ-3000 שאינם מזהים את עצמם כיהודים (בזמן השלטון הפולני היו היהודים את הרוב בקרב אוכלוסיית העיר).

גם על המצבה שהוקמה ברובנה לזכר הקרבנות שנספו בשואה לא הוזכר מוצאם היהודי כי אם אזורחות הסובייטית בלבד. וכך גם על קבר האחים ברפלובקה, בוולדימירץ' ובעיירות אחרות שביקרנו. "אזורחים סובייטים" ותו לא.

ברובנה שמענו לראשונה מפי המדריכה האוקראינית שליוותה אותנו במשך כל שהותנו בעיר ובמחוז, כי היעדים שאנו רוצים להגיע אליהם הן בעצם מן האזורים שנפגעו ברדייר-אקטיביות בעת הפיצוץ בכור הגרעיני בצ'רנוביל. המדובר ברפלובקה, ולדימירץ' וסארני. גם כיום אין משוחחים שם על דברים שהשתיקה יפה להם. החלטנו לפיכך לשנות את תכניתנו לבקר במשך יומיים באזור רפלובקה, וולדימירץ' ועוד והסתפקנו בביקור של יום אחד ברפלובקה בלבד.

עברנו כ-40 ק"מ, מעט מאוד כלי-רכב ראינו בדרכנו זו. עברנו את קוסטופול, סטעפאן ולנגד עינינו מופיעים השלטים לסארני, ולדומברוביץ. לעיר סארני לא נכנסנו. פנינו שמאלה בדרך המקבילה לפסי הרכבת, בכיוון מערב. הנה היעירות המוכרים לנו כל כך מתקופת ילדותנו והנה השלט רפלובקה התחנה, וכבר אנו נמצאים ליד תחנת הרכבת. אותה תחנה ממש שראיתיה, בעיניו של ילד, כבניין גדול ומפואר, ההומה בני-אדם ורכבות נוסעים ומשאות עוברות בשני הכוונים — לסארני ולקובל. עכשיו המקום שומם ומוזנח מאוד.

ירדנו מן האוטובוס והתפרסנו על פני

שמואל אפרת (אפלבוים)

המסייר בבריה"מ מתרשם מאוד מאתרי ההנצחה הרבים שהוקמו לזכר קרבנות מלחמה"ע השנייה "מלחמת המולדת הגדולה" המאבק ההיראי, שניהל העם הסובייטי נגד הצבא הגרמני ובעלי בריתם בחזית ובעורף. אלה כוללים אנדרטאות, שלטים, מצבות-זיכרון, מיתקנים צבאיים ובונקרים, פארקים ומוזיאונים שבמקומות בהם הם מוצבים, נערכו קרבות עקובים מדם.

הקבוצה שלנו ביקרה בבריה"מ כשבוע לאחר ה-9 במאי, יום כניעתה ותבוסתה של גרמניה בפני הצבאות של בעלות הברית. יום זה משמש שם חג לאומי — והתחושה של התרוממות הרוח עדיין היתה מורגשת בציבור.

אולם את הטרגדיה הגדולה שפקדה את העם היהודי על השכול והאבדון המיוחדים אותה, ניתן היה לחוש בעליל רק באותם שטחים של רוסיה הסובייטית שהיו תחת הכיבוש הגרמני ובהם נספו כמיליון וחצי יהודים.

ממוסקבה ולנינגרד הגענו לבירת אוקראינה, קייב. העיר היפה, בה ערכו הגרמנים בספטמבר 1941 טבח המוני של האוכלוסיה היהודית, בבאבי יאר, המרוחק מן העיר כ-3 קילומטרים. זהו ואדי גדול ועמוק, אשר לשפתו נרצחו כל יהודי קייב והסביבה, במשך כשבוע ימים, האנדרטה הגדולה שהוקמה נותנת ביטוי עז לחוסר האונים של הקרבנות האומללים הנופלים לתוך הוואדי מול הזוועה האיומה המתרחשת שם. ליד האנדרטה הונחו שלוש טבלאות-זיכרון עשויות שיש שחור ועליהן חרוטה כתובת ברוסית, באידיש ובאוקראינית, המציינת את הירצחם של כ-100,000 מתושבי העיר, מבלי להזכיר שהמדובר בראש וראשונה בהשמדת האוכלוסיה היהודית כולה (יחד אתם נרצחו כ-11 אלף פרטיזנים, שבויים ומתנגדי המשטר הנאצי).

מקייב נסענו לרובנה. עברנו באוטוסטרדה משוכללת דרך הערים ז'יטומיר, ברדיצ'ב ונובוגראד ווהלינסק אל הגבול הפולני לשעבר

המסע אל האין

ברל גרינברג (קיבוץ אפק)

רשות לחפש שורשים במקומות ילדותנו. לאחר התכתבות ארוכה, התקבל הרשיון למרבית הפלא.

עד המלון עברנו חלק מוארשה בחושך. ברחובות אור קלוש, כמעט שאין תנועת מכוניות, אבל שדרות העצים והגנים היפים אותם רואים אפילו באור הקלוש, מחפים איך שהוא על השקט והשממון ברחובות.

למחרת בבוקר יצאנו לסייר קצת בעיר והגענו

תושבים. והיא השניה אחרי ולדימירץ באיזור. כל היתר הן עיירות קטנות וכפרים. חברי קבוצה אחרת, עודדו אותנו לבקר גם בולדימירץ. (הנסיעה הזאת לא אושרה ע"י חברת אינטוריסט).

עברנו בדרכנו את הכפרים ז'ודליה, אוליוזקה ודולגובליה. שם אספנו את פידור ואשתו, משפחה אוקראינית הנמנית עם חסידי אומות העולם שהחביאה וטיפלה ביהודים בזמן השואה. יחד איתם יצאנו לקבר האחים של יהודי וולדימירץ בשולי היער. המקום משתרע על 2-3 דונם. גדור מסביב בגדר עץ. בלב השטח הוקמה מצבה משיש ועליה הכתובת באוקראינית: "חבר, עצור! כאן נרצחו קרוב לשלושת אלפים אזרחים סובייטיים בידי הפאשיסטים הגרמנים ועוזריהם האוקראינים. כבוד ויקר לנשמותיהם ולזכרם".

התייחדנו עם זכרם של אלפי הקדושים מולדמירץ ואני אמרתי "קדיש" כשדמעות זולגות מעיני. זכרתי את ה"זמליאנקה" ביערות צ'ודליה, שבה הסתתרנו כ-13 יהודים מסטארה רפלוברקה. בתחילת ינואר שנת 1943, כ-4 חודשים לאחר חיסול הגיטו. יום אחד, אני ואבי ז"ל לא היינו אז ב"זמליאנקה", היא הותקפה במפתיע ע"י גרמנים ושוטרים אוקראינים ו-4 מאנשי הקבוצה נרצחו במקום מיריות התוקפים בשעה שהתפללו תפילת שחרית. ביניהם היה דודי, אחי אמי ז"ל. 6 אחרים נתפסו חיים ונורו למוות ליד הבורות שבהם נספו יהודי וולדימירץ. אחד הצליח להימלט ולא מזמן נפטר בקנדה.

עד היום אין כניסה חופשית ליהודים לשטחי הכיבוש אשר היו שייכים פעם לפולין (ווהלין — פולסיה) וביחוד לעיירות נידחות. מארגני הטיול הגישו בקשה לשלטונות רוסיה להרשות לקבוצה קטנה של ישראלים לחפש את השורשים במקומות ילדותם.

היינו קבוצה של 14 גברים ונשים, 9 מישראל ו-5 מארה"ב, כולנו ילידי העיר קמין קושירסק ומהעיירות בסביבה. ביקשנו משלטונות בריה"מ

העיירה, כשכל אחד מחפש את ביתו, את בית קרוביו, שכניו ומכריו. ההתרגשות היתה רבה, וגם התסכול. אנשים ניסו להחיות בדמיונם איזה חזיון-שווא שבמציאות אינו קיים יותר. ברפלוברקה אין כיום יהודים בכלל. נערכנו להליכה ברגל בדרך המוליכה לבאכובה-גורה ביערות סוכובולה, אל המקום שבו נרצחו יהודי רפלוברקה והסביבה. ביום שבת, ט"ז באלול תש"ך — 29.8.42. מסביב שלווה פאסטורלית ורק העצים בשולי הדרך מלווים אותנו. ותחושת היגון והצער על אבדן הורים, אחים ואחיות, קרובים ובני-משפחה, ידידים ומכרים. שהדרך בה אנו הולכים היתה דרכם האחרונה.

משהגענו לקבר האחים שעל ה"באכובה גורה" נעצרנו ליד מצבת הזיכרון ומשם צעדנו כ-80 מטרים למקום שבו נחפרו הבורות והושמדו יהודי הגיטו.

קיימנו שם טקס אזכרה מרגש מאוד שכלל הדלקת נרות ע"י נציגי המשפחות, אמירת "זכור" ו"קדיש יתום" וסיימנו בשירת "התקה".

לייבל שניידר ואנוכי נסענו לבקר את עיירת הולדתנו סטארה רפלוברקה, שהיא כיום כפר גדול ובו קולחוז על-שם דורזשינסקי, מראשי המהפכה האוקטיאברית. הכפר נושא עתה את שמו של קוזנייצוב, גיבור בריה"מ, שפעל, בזמן המלחמה ברובנה. למעשה זאת עיר המשמשת כמרכז גדול לאנרגיה אטומית והיא הוקמה לפני 15 שנה. חיים בה, להערכתנו, בן 10 ל-15 אלף

מונחים שלושת אחי ואחותי עם משפחותיהם, שנורו יחד עם כל יהודי הסביבה.

בית-הקברות היהודי נחרש, נמחק מעל פני האדמה. ראש העיר הוביל אותנו לעוד קבר אחים הנמצא בתוך יער שלא כולם ידעו על כך.

על שני קברי האחים ערמו תילי עפר ועליהם לוחות זכרון קטנים: "נורו ע"י הפשיסטים". לא צויין מי הם הירוויים.

ראש העיר קיבל אותנו בעיריה עם כיבוד יפה. הוא משתתף בצערנו. הציע לבחור ועדה שתעמוד בקשר איתו. מבטיח כי בשנה הבאה כבר יהיו לוחות זכרון כתובים ביידיש או בעברית. הזמין אותנו למטבח הפועלים לארוחת-צהריים.

בני העיר קמין התרוצצו בעיר, חיפשו, זיהו כמה בתים של יהודים וחזרו אל האין.

מהעיירה שלי היינו שניים — אני וחברי יהודה קוטלר מגבעתיים. הצטרף אלינו מארגן הטיול אברהם ביבר מתל-אביב לעזור לנו.

הוא יליד קמין, שולט באוקראינית ופולנית. בזמן הגרמנים הסתתר אצל איכר והוא מכיר טוב את כל הסביבה.

ב-9 באוגוסט לקחנו מונית מלוצק לעיירה שלי גלושה רבה, כ-3 ק"מ ממנה נמצא כפר בשם גלושה זוטא וגם שם היתה קהילה קטנה של יהודים. איכר זקן סיפר לנו על קבר אחים של יהודי המקום וקרא כמה שמות שהיו מוכרים לנו.

נכנסנו לועד הכפר. הפקידה הצעירה הבטיחה לטפל בזה ולהקים על הקבר לוח הנצחה. התקדמנו לעיירה שלנו. בדרך לקחנו גוי כבן 80 שילווה אותנו ליתר ביטחון. הוא הכיר כמעט את כל היהודים בעיירה וקרא בשמותיהם.

בכניסה לעיירה קיבלנו הלם. השדרה היפה עם העצים העבותים בני 100 שנה מימי הגרפים איננה. במקומה שתי שורות בתים. כשנכנסנו לעיירה נשארנו המומים. ובכן, מהעיירה היהודית לא נשאר זכר. היא נחרשה כולה ובמקומה הקימו ישוב חדש.

רק הכניסה הפרובוסלבית מתנוססת על מקומה וצופה על החורבן. לפי מיקומה של הכניסה הלכנו לחפש את מקום בתינו. היה יום

לפֶּבֶּיֶק. בית-סוהר מפורסם לשמחה בפולין. הכניסה לפֶּבֶּיֶק היתה גם אחת הכניסות לגיטו ועל יד זה האנדרטה המרשימה, המפורסמת לזכר מרד גיטו וארשה.

עזבנו את וארשה לכיוון לובלין-מידנק. עכשיו עונת קציר השיפון (אין חיטה). משני עברי הכביש שדות מלאים אלומות מתייבשות בשמש. לאורך מאות ק"מ לא ראינו אף קומבין אחד. קוצרים במגל וחרמש כמו לפני 50 שנה. הפרות והסוסים רועים באחו ע"י הבית. יערות, מרחבים, נחלים. והנה לובלין — עיר ואם בפולין היהודית, אשר עם פלישת הגרמנים לפולין מנתה קרוב ל-40 אלף יהודים. אנחנו נוסעים ברחוב ארוך. מחפשים שלט או אות יהודית, ואין. והנה מופיע השלט — מידנק...

נוסעים לכיוון לוצק. השם לוצק מעורר התרגשות בין אלפי בני פולין שעברו את ההכשרה בעיר וזכו לעלות. השפה השלטת היא אוקראינית. על המלון מתנוסס השם — "אוקראינה". הם משתדלים למחוק כל מה שהיה שייך לבריה"מ, רק בלנין עוד לא נגעו.

היהודים שם נחלקים לשלושה סוגים: אלה שמתכחשים ליהדות ומפחדים להיראות; טייסים, צנחנים, נכי מלחמה המקבלים פנסיה, נראים טוב, שמחים בחלקם; יהודים שחלק ממשפחתם כבר עלה לארץ, להם יש כבר בכיסם אישור עליה ומחכים לתורם.

היינו בלוצק 4 ימים. התקבלנו במלון ביחס מיוחד. מכאן התחילו הגיחות לקמין קושינסק והסביבה. כל בוקר חיכו לנו 3 מוניות ויצאנו דרך קובל למשימתנו, מהלך 200 ק"מ. הכבישים משובשים, לא תוקנו, אבל הנהגים הזריזים התגברו על כל התקלות. קיבלו קופסאות סיגריות, מכונית ה"וולגה" חזקה מאוד.

בקמין עברנו את הזעזוע הראשון. הכיכר המרכזית עם בתי העץ נעלמה כליל ובמקומה הקימו מרכז חדש של מוסדות: עיריה, מטבח פועלים ועוד. ראש העיר כבן 40 בערך, התגלה כאדם פתוח וסימפטי מאוד. הוא ידע על בואנו. עם כל הפמליה שלנו הוביל אותנו לשני קברי אחים. אחד בבית-הקברות הישן. בקבר אחים זה

גשום, עצב בלב.

עובנו את העיירה לכיוון בית-הקברות. אין בית-קברות ואין סימן לקברים. יער גדול משתרע לכל העברים.

היה לנו סימן מובהק: בית הקברות היהודי היה במרחק 200—300 מטר מבית-הקברות הפרובוסלאבי. הלכנו שנינו ביער לכל הכיוונים ולא מצאנו שום זכר לקברים. עצים למעלה ועשבים גבוהים למטה. אמרתי "יזכור" לאמי ושני אחי השוכנים בעפר המקום הזה. טפטף גשם, צעדתי כסהרורי, דמיתי לשמוע בלחש העצים וברשרוש העשב את קולם, ועדיין הלחש הזה מלווה אותי כל הזמן.

מלוצק יצאנו ברכבת לקיוב. בארץ אנו מתלוצצים על הרכבת שלנו, אבל מי שנוסע 10 שעות מלוצק לקיוב בקרון שיש בו תא שרותים אחד, בלי ניר טואלט — כבר לא יתלוצץ. על-יד המיטה בתא תלויה מנורה קטנה שאי אפשר לקרוא לאורה, והיא נדלקת רק כשהרכבת עומדת.

בוקר סגרירי ליווה אותנו עד למלון. קיוב, עיר הבירה של אוקראינה יפה מאוד. בכל הרחובות שדרות עצי ערמון בירקותם המלאה. יום שבת. יצאנו לטייל בעיר. המדריכה הביאה אותנו לבית-כנסת. הגענו בזמן קריאת התורה. יצאנו לחצר ובמשך כמה דקות היינו מוקפים גברים ונשים שהתעניינו איך להגיע מהר לארץ. הם רוצים לברוח מהר. רואים את הפחד בעיניהם, בבית-הכנסת 3 מנייני יהודים, מתפללים בנוסח אשכנז.

אנחנו עוברים ליד האנדרטה של בוגדן חמלניצקי. המדריכה אומרת במבוכה: "אין לי מה להסביר, השם הזה ודאי אומר לכם הרבה..." ואכן השם הזה מלווה אותנו עד שמגיעים ל"באבי-יאר". "לשם הזה ישנן הרבה גירסאות" אומרת המדריכה "אבל מקובל שהמילה יאר זהו עמק או בור". הגרמנים והאוקראינים לא הצטרכו לטרוח ולחפור בור מיוחד. זהו עמק טבעי גדול, שהכיל את כל מאת אלפי יהודי קיוב שהריצו אותם דרך הרחובות היפים עד הבור וקטלום במכונות יריה. הבור לא כוסה כראוי

והמוסדות בעיר לא הציבו במקום שום ציון. במשך השנים התגוללו במקום הזה עצמות אדם, עד שקם רעש בעולם לחילול הזה. רק אז הם התחילו "להתבייש" ולעשות משהו. הקיומו אנדרטה המתנשאת על כל הסביבה. סביב התל בעמק שתלו פרחים והפכו את המקום ל"גן פורח". על האנדרטה שלט בידיש במילים סתמיות: "אזרחי קיוב שנהרגו ע"י הפשיסטים".

לבוב, (עכשיו בשם האוקראיני המקורי "לבוב") היא עיר אנטישמית מזה שנים. עיר של "נומרוס קלאוזוס" נגד סטודנטים יהודים. לא פעם הוכו הסטודנטים היהודים מכות רצח, תפסו את מקומותיהם והכריחו לשמוע את השיעורים בעמידה.

במשך ההסטוריה אוקראינה נכבשה ע"י הפולנים כמה פעמים והחיים, כמה עשרות שנים תחת הכיבוש הפולני האחרון גרמו לשנאה תהומית, לתסכול אשר במשך הזמן עוד יראה את אותותיו.

ומקרה מבדח: אני, יהודה ואברהם היינו בדרך בין קובל ולוצק. היינו רעבים. ראינו שלט על בניין: "גוסטיניצה" (מסעדה). עלינו במדרגות ונכנסנו פנימה. האולם היה מלא. שאלנו על שרותים. המגישה התבלבלה ואמרה לנו: "למטה בחוץ". ירדנו בתום לב החוצה לחפש שרותים ולא מצאנו. ירד גשם, מה לעשות? באין ברירה עמדנו ליד עץ קרוב לכביש ועזרנו לגשם להרוות את אדמת ווהלין... מחזה גרוטסקי? אבל זה מה שהיה שם.

גם ניר טואלט אין ברוסיה ובאוקראינה אפילו לא בבתי המלון. ואנו שואלים את עצמנו (אלא את מי?) נייר מייצרים מעץ, נו, מי לא שמע או מי לא קרא על יערות פולסיה, על יערות פולין? מדוע קשה לכרות יער אחד ולבנות בית-חרושת לנייר — לפחות לתיירים שמביאים להם את הדולרים. סבון. במלון אין זכר לדבר כזה...

אנחנו עוזבים את וארשה. בשדה התעופה מרוכזים כ-200 ישראלים, המחכים לעלות למטוס אל-על. בזמן העליה למטוס מקיפים את המטוס צנחנים פולנים עם רובים שלופים.

מסע אל העבר

אידה אייזנגרט-פליטר

"לא עכשיו" אומר לי משה. "אחר-כך, במלון". בעזרת ראש המועצה אנחנו יוצאים לחפש את העבר היקר מלפני כ-50 שנה, את שבילי הילדות המאושרת, נעורים, את הבית ואת המצבה של יקירינו.

הכל עצוב, אפור, איפה העיירה התוססת שלי? איפה המעבר הזה הצר שהיה מקצר את הדרך מה"פוילישע גאס" לבית שלי? ו"הפוילישע גאס" פאר העיירה, עצובה מאוד, בוכה, נדמה לי.

אני מבקשת מראש המועצה: "אולי אתה יכול לעזור לי למצוא את הבית-מרקחת (של פינקל) ואדע איך למצוא את הבית שלי" (ושל ברוך ז"ל). הוא מוביל אותנו. לאט לאט אני משחזרת את המקום אבל הבית שלי איננו, גינת ירקות במקומו.

מציאק, מתושבי המקום, כן זוכר את הבית שלי, "בואי", הוא אומר, "אני אראה לך, הנה כאן". והעבר חוזר אלי, רחוב "נרוטוביצה", אתה זוכר? אני שואלת. "בודאי", הוא אומר, "בוריס (ברוך) ודוד היו כאן אחרי המלחמה", הוא מוסיף. גם הבית של ברוך איננו.

הולכים אל המצבה. רציתי לעבור ברגל את כל המסלול של צעדת המוות שלהם, לחוש במצוקתם, לגעת בהם. הזמן לא איפשר.

הנה המצבה. ליד סוסנינקי, כאן הם נצטוו להתפשט, כאן הוצאו תינוקות מזרועות האמהות וקטלו את חייהם. "יודה ראוס" נדמה לי, שאני שומעת בחלל האוויר. ו"שמע ישראל".

עמדנו ובכינו, אמרנו קדיש, על יקירינו ועל ילדות ונעורים. על שהיה ואיננו עוד. מעל ראשינו חגו להקות עורבים שחורים וקולותיהם התערבבו בקולות הבכי שלנו.

קשה להפרד מהמצבה. עזבתי אותם לפני 48 שנה במנוסה מהמוות, והנה אני עוזבת שוב...

כאן שוב לא עוצרים בעדי מבכי. אסיה מפסיקה ראשונה: "אנחנו אזרחיות של מדינה יהודית חופשית. ניסע ונחזור הביתה. הבית שאיש לא יקח אותו מאתנו לעולם..."

לזכרם הקדוש של הורי ואחיותי וכל קדושי מיוזטש ושל אלה שהלכו לעולמם אחרי השואה, ביניהם ברוך יקירי.

קשה לדבר על ביקורי במיוזטש. זה לקח לי זמן כדי להבין ולהשתכנע שאני באמת הייתי שם.

אתחיל בצמרמורת שאחזתני כשעברנו את הגבול פולין-רוסיה וכשבמשך הנסיעה קראתי על אחד השלטים את השם: ווהלין, חשתי שאילו הייתי הולכת רגלי, הייתי דורכת על האדמה הרוויה בדם יקירינו.

חזרו לזכרונות תמונות הנוף של אוקראינה. הרבה ירק. ואני אומרת לאסיה: "תראי, כמה ירוק" והיא: "זה מהאדמה השחורה", "אסיה" אני אומרת, "משהו קרה לי לאחר שראיתי את השלט "ווהלין".

ושוב שלטים: קובל, לובומל, קלבן, רובנו, וכל שם כזה צובט בלב. עולם שנמחק מעל פני האדמה. היו כאן חיי יהודים תוססים וראו, אינם עוד.

בלוצק היינו אמורים להשאר 4 ימים (גילוי האנדרטה לקדושי לוצק ועוד). "בשאר הימים נבקר בעיירות אחרות", נכון, אסיה? ואכן, אחרי הרבה שעות של ביורוקרטיה מסורבלת, יצאנו מאוחר אחר-הצהרים במונית יחד עם משה וסוניה קורוטקי למיוזטש.

בדרך שלטים: רובנו, זדולבונוב, זדולביצה, קונין, מיוזטש... "אני רוצה לבכות, לצעוק".

הם מחכים עד שיעלה אחרון הנוסעים. שומרים עלינו שנוכל לבוא עוד פעם אליהם, לקנות כרטיסים לאושביץ...

אנחנו במטוס שלנו. הדיילות מחלקות עיתון ערב. הלב נפעם מהאור, מההנקיון, מהאוכל הטעים, משמחת החזרה ארצה. המטוס נוחת בלוד, נוגע באדמה, אחנו הקבוצה הקטנה שראינו במו עינינו את העצב, השכול, את האין הגדול, חוזרים אליך, ארצנו הקטנה. ברוכה תהיי לנו לעולמי עד!

אסיה רברמן

על הביקור בעיירתי מיזוך' (יוני 1990)

שדות וכפרים, / שהושמדה ונעלמה על כל יקירי.
/ לעתים בי גוברה תחושה מוזרה / געגועים
וערגה וכיסופים אל הבית. / התרפקות על
זכר התקופה שעברה, / על שבילים, מחבואים,
הצילוני מציד. / עומדות הנה רגלינו ברחובות
השוממים / רואים-חשים עבר בעינים עצומות;
/ פוקדים קברות-אחים, אחים הדוממים, /
שומעים קולם קורא. קורא: "אל נקמות" / אך
העצמות היבשות של אחים וכל לנו יקר /
מבצבצות עדיין מהתל המאורר. / של ילדים,
אמהות ואבות לרוב / ואנחנו מתאמצים עד בוא
ערב לאסוף. / אשמע עוד זעקות, יללות וככי
/ ולחשושי גויים בוקעים עוד מכל עבר; /
מובילים הם יקירנו מדחי ואל דחי / מצווים
עליהם לכרות להם הקבר.

לשוא הן נחפש כאן אורה אוהדת; / לשוא
המצבות, במטרה, שמיוחדת. / מתוך האדמה,
שם השוכנים בסך / עד לשמים זועקים הם:
"אנא, אל תשכח!"

עוד היום, בהיותי שקועה בשינה נושאים אותי
סיוטי אל המקום בו הסתתרת, משם שמעתי את
הזעקות המחרדות — "אל תירו, אל תהרגו
אותי, אלוהים! אני רוצה לחיות!!!"
מבין חריצי הארגו בו הסתתרת, ראיתי את
העיירה עולה בלהבות ואת יקירנו מובלים לגיא
ההריגה.

בלבי ובמחשבותי נחרתו הזכרונות ההם
וכל אימת שאעצום את עיני, אראה אותם
כפי שראיתם אז, את מבטיהם מלאי הפחד,
הלחש החנוק שבשיחותיהם, את הסבל המשותף
בתנאים המחרדים של אז.

לעולם לא אשכח את הדממה האיומה
שביללות הארוכים, חריקות השיניים ואת
הציפייה האין-סופית לנס הגאולה שבושש לבוא
— ועדיין כל אחד מהם חבוי בי. חי בתוכי.

אורות רחוקים שנעלמו משכבר / ימשיכו
להבהב בערפל זכרונותי / מעיירתי היהודית בין

ליד המצבה לקדושי מיזוך' וחסביבה. עומדים (מימין): אסיה רברמן, סוניה ומישה קורוטקי
צילמה: אידה אייזנגרט-פליטר

העיר דובנא מחוז רובנה

העתק ארכיוני: פרוטוקול מיום 16 בדצמבר 1944

לקראת סיום המלחמה הקימה הממשלה הסובייטית ועדות מקומיות לחקר פשעי הנאצים, ממציאהם תועדו בפרוטוקולים. מראשית שנות החמישים הפרוטוקולים נגנזו ורק לאחרונה אופשרה הגישה אליהם. מר משה קופייקו היהודי האחרון בדובנא ביקש את העתקי הפרוטוקולים על חיסול יהודי דובנא מהארכיון המחוזי ברובנה וכשקיבלם מסר אותם לעו"ד יואל כץ בעת ביקורו שם, וכך הגיעו לארגון יוצאי דובנא בישראל ולמערכת ילקוט ווהלין. אנו מביאים כאן רק אחדים מהם, בתירגום מרוסית.

ליצמן דוד גרשוביץ, עם בני משפחתו — 4 אנשים, המבורג אנטון מורדקוביץ, עם כל משפחתו — 4 אנשים, הספר פיכניוק משה עם אשתו ובנו, הרופא קדן דוד עם בתו הרופאה כגן דידוט, הרוא פישמן אברהם, הרופא קפלן עם משפחתו — 3 אנשים, הרופא למחלות פנימיות לינינס, הרופא המילד באט, רופא השיניים גרינצווייג, הרופא למחלות מין, מנהל המרפאה קגן שמחה בורוכוביץ, הרופא מנהל התחנה הסניטרית גוליאט, הדוקטור לפילוסופיה מרגוליס, המורה ומנהל המרכזיה המטודולוגית ומנהל בי"ס התיכון טאובנפלד עם בתו ואישתו, עורכי הדין טאובנפלד, סטאאר עם משפחותיהם. מבין המכונאים: רשטיק יוסף, גיל מיכאל אלביץ, טכנאי הרדיו דימרמן חיים-ברוך, המסגר סיטמן אליהו, הומר הרשגרבר-אמן.

מארגני החיסול ההמוני היו: גביסט-קומיסר ברוקס, ראש המטה אללטר, המפקח הממלכתי ויזה ומהז'נדרמריה, ואכמיסטר קראוזה, מייסטר פוגל. נוסף לגרמנים השתתפו בירי ההמוני גם הונגרים (?) — מע' י. וו.).

חתמו יו"ר הועדה לוביטץ, חברי הועדה: מיטצנקו, בוגצקי, אוסטרובסקי, ליצמן, הרופאים גרינצווייג וטקצוק והכומר קובלסקי.

פרוטוקול מ-20 במאי 1944:

ועדה בהרכב יו"ר בזוגל, פיטר סמיונוביץ, הרופאה חודיאקובה גלינה וסיליבנה, הכומר קובלסקי ולדימיר, הכומר הקתולי לשצ'ינסקי בולסלב, החוקר פרומנקו איבן קירולוביץ, והחברים אוסטרובסקי מיכאל איבנוביץ ובוגצקי מריאן רומואלדוביץ ובנוכחות הפועלים בלבוס איבן, ספרוקין איליה, קישקובסקי טרופים

ועדה — בהרכב היו"ר לוביץ, מיכאל טרופימוביץ (יו"ר מועצת העיריה) חברי הוועדה: מוטצנקו פרבור, ניקו פורוביץ, אוסטרובסקי מיכאל איבנוביץ, קובלסקי ולדימיר איבנוביץ (כומר כנסית אליהו), הרופאים ליזור מנדלביץ, טקצ'ור סרגיי מרקוביץ ובנוכחות תושבי דובנא: ליצמן איסק גרשוביץ, בוגצקי מריאן, רומואלדוביץ. — חיברה את הפרוטוקול הזה כדלהלן:

ביום זה הגיעו למקום החפירות במרחק 4 קילומטר מערבית מהעיר דובנא בכיוון כפר קלשצ'יכה במרחב "שיבנה גורה" ושבנקיקיו גילו שלושה בורות גדולים ובעת פתיחתם גילו גוויות הרוגים, אזרחים שלווים בני הלאום היהודי וכולם מאזורים דובנא, קוזין, וורבה ואוסטרוביץ.

שטח כל שלושת הבורות הוא 900 מטר, בעומק של 4 מטר ובתוכם 6,000 אנשים ירויים. בעת פתיחת הבורות נתגלה כי כל גוויות הירויים שכבו עם הפנים כלפי מטה ב-6 עד 7 שכבות ובכל שכבה 21 שורות של ירויים, מעל כל שכבה נשפך סיד כלורי. תנוחת הגופות הערומות עם הפנים כלפי מטה מעידה כי היריה כוונה לצידו האחורי של הראש ולצידו האחורי של בית החזה וזה מוכח על ידי מציאת פתח הכדור בחלק האחורי של הראש או בית החזה.

היריות הראשונות של האוכלוסיה היהודית בוצעו ב-27.07.41, בשנית ב-30.07.41, הירי השלישי בוצע ב-22.08.41, הרביעי ב-27.07.42 ומקרה הירי החמישי ב-6.10.42 ובו נורו 3,000 איש. הירי האחרון ב-24.10.42 ובו נורו למעלה מ-1,000 אנשים.

בין הירויים, תושבי העיר דובנא נמצאו:

הכנס הרביעי של יהודי ווהלין בישראל ובארצות הברית

בהיכל יהדות ווהלין בגבעתיים ט – י בסיון תשנ"א

הכנס הרביעי של האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין והפרציה בארה"ב התקיים בימים 23.5.91 – 22 בהיכל יהדות ווהלין בגבעתיים. קדם לו מיפגש עירני עם כיבוד לבאי הכנס. הנחה מר צבי רוזניק, סיו"ר האיגוד בישראל. הכנס הרביעי התנהל בשפת יידיש לנחות האורחים מחו"ל ואנו מביאים אפוא את רוב דברי הנאמים בלשון בה דיברו, בקיצור ולפי הסדר.

עו"ד שלמה זיסקינד, יו"ר האיגוד: אנו מברכים את אורחנינו, חברי המשלחות מניו-יורק, מלוס אנג'לס ומרחבי מדינת ישראל, שבאו לכנס העולמי הרביעי של יוצאי ווהלין בישראל. אנו שמחים על עצם קיומו ועל נוכחותכם המסיבית. מי יתן ונזכה בעוד הרבה כנסים כעתיד. כה לחי.

מר זיסקינד דיבר בידיש, אך הגיש למערכת את דבריו בעברית; גם מר אלבירט הגיש את דבריו (בערב הראשון) למערכת בכתב, לפיכך מובאים דבריהם קצת יותר מלאים; תקציר מדברי כל יתר הנאמים בערב ולמחרת רשם מר י. מרין, מזכיר האיגוד ושל מערכת הילקוט.

הובילו במשך יומיים נשים וילדים במשאיות, בכל משאית 45 איש, הן לשם הריגה והן להובלת בגדי ההרוגים. הגרמנים ניצלו לצורך זה 15 מכוניות.

בין הירוויים האחיות הרפואיות: פייבי שבסקיה קריינצה, קראן, המיילדות דבור' קלרה, ברזנר, קלבצנר, רופא השיניים קוורן, הפלדשרית-המיילדת פלרשטיין קלרה, רופא השיניים ליברמן, פועלת המתפרה ספיר דבורה וכל משפחתה – 3 אנשים, פולטורק ברוך – משפחה 4 אנשים, אלברט קלרה, בולבה חייה ומשפחתה – 4 אנשים, לרנר שרה – 2 אנשים, גנינברג קיילה – 3 אנשים, לשצ'בר דורה – מומחית לתפירה אומנותית, רצנטר מירה, קלמפנר אסתר, המורה למוסיקה בבית ספר התיכון דימרמן טוניה, דמצקי ספר, בורובסקה חיה, פולטורק אסתר ואחרים.

בכל בור האנשים שוכבים בשש שכבות. בכל שיכבה 15 שוות גוויות נשים וילדים. נמצאו מספר גוויות של ילדים שנקרעו בצורה חזיתית. מארגני ההשמדה ההמונית היו החיות הגרמניות בדמותם של הגביטסקומיסר ברוקס, מפקד המטה אללטר, בג'ורנס אינספקטור ויזה, וואכמיסטר פאפקה, פלמייסטר הונדרמריה קולבה, מייסטר קראוזה, מייסטר פוגל. בעת פתיחת הבורות צולמו הגוויות.

חתימות

וגומנסקי ברוניסלב, רשמו פרוטוקול זה על פי הודעת אורחים באיזור מגרש הספורט בעת הכיבוש הזמני של העיר דובנא על ידי הצבא הגרמני, הם ביצעו ירי המוני.

בסקירת מגרש הספורט נקבעו כ-50 בורות בעת פתיחת בור אחד בגודל 4 מטר רוחב ו-6 מטר אורך בשטח האיצטדיון, היכן שבוצע הירי ההמוני של האוכלוסיה האזרחית השלווה של העיר דובנא וכפרי הסביבה. גופות הירוויים נמצאים במצב של ישיבה, כולם במצב של התפוררות ולפי ספירה כ-60 איש בבור, נתגלו כ-15 בורות כאלה, כן נמצאים בורות קטנים יותר.

שדה הבורות סומן על המפה המצורפת לפרוטוקול זה. הבור שנפתח סומן במספר 25. בעת פתיחת בור מספר 2 נמצא גוף גבר, שידיו קשורות מאחור בחוט ברזל. לקבוע את זהות האנשים בבור מספר 25 לא ניתן, כי הגופות המתפוררות מהוות גוש אחד.

לפי חישובים מוקדמים מעריכה הוועדה כי בשטח האיצטדיון נורו על ידי הפאשיסטים הגרמנים כ-3,000 אנשים.

חתימות חברי הוועדה

בחיטול הילדים השתתפה קבוצה מיוחדת של נשים גרמניות הנקראות "בליץ-מדכן" (נערות הבוק). לאחר ההשמדה הראשונה הגרמנים

דער פערטער צוזאמענפאָר פון וואָלינער יידן אין ישראל און פ"ש אין היכל יהדות וואלין, גבעתיים (22 – 23.5.1991)

על עצמו יו"ר הפדרציה מר יעקב אלבירט את המשימה וסלל את הדרך להנצחת קדושינו בלוצק, קובל וערים אחרות בוואלין. ביוזמת האיגוד ובעזרת הח' אשר גולדנברג, נסעו מספר חברינו ללוצק לטכס גילוי מצבה על קבר אחים בלוצק בו נקברו יותר מעשרים אלף מיהודי ווהלין. זה הזמן והמקום להודות לחברים אלה, אשר השכילו להכריז על עצמם כמשלחת, וזאת לאחר שנודע להם על כוונת השלטונות לערוך טכס רב משתתפים. ובמיוחד תודה לחברינו דוד פריטל ממעלה החמישה וזאב שטראכמן, אשר נתבקשו על ידי הנהלת האיגוד ליצגה. ותודה לחברנו ד"ר שמפניה, על עריכת טכס דתי רב רושם ליד המצבה, שהונצח בסרטי

בשואה, כולל קדושי ווהלין. הודות ליוזמתה הברוכה של חברתנו חנה נוסלביץ, אשר קשרה קשר עם יד ושם, והודות להנהלת האיגוד אשר השכילה להכנס לשותפות עם יד ושם – אנו עדים עכשיו לפעילות אינטנסיבית בהיכל, המקיפה עשרות אלפים תלמידים מבתי ספר עממיים ותיכוניים, סטודנטים, סמינריסטים, מורים וצוהרים מבית ספר לקצינים, המקבלים הדרכה שיטתית והסברים על השואה, מאת מרצים של "יד ושם" ומרצים והיסטוריונים מתנדבים.

הרחבנו את הפעילות גם מחוץ למדינה. הודות ליוזמתה של חברתנו מאירגון לוצק, חנה גורנשטיין, נטל

כמנהגנו, אנו מקבלים ביום הראשון של הכנס את פני האורחים בתוכנית אמנותית עשירה, תרומתו האדיבה של ראש העיר גבעתיים מר יצחק ירון. למחרת היום תתכנס הנהלת האיגוד עם האורחים ועם ראש העיר, ע"מ להחליף דיעות על בעיות העומדות אצלנו על סדר היום ולהתוות דרכי פעולה לעתיד.

עד עכשיו עמדה פעילותנו תחת הסיסמה "הנצחה"; עשינו כמיטב יכולתנו להגשמת מטרה זו. הקימונו בנין לחפארת, כולל האולם בו אנו נמצאים כעת. כל זאת גם הודות ליחסה האוהד של עיריית גבעתיים, אשר היקצתה לנו קרקע ללא תמורה. ההיכל נעשה למרכז פעילות ההנצחה של מיליוני היהודים שהושמדו

בערב פתיחת הכנס : נואם יו"ר האיגוד עו"ד ש. זיסקינד

מדי חודש הרצאות ומשתלמים בקורות היהודים בשואה וכו'; 100,000 השתלמו בימי הגב' נוסבוים שהדריכה לפני ו-100,000 לאחרונה בהדרכת הפעילות המתנהלת כאן היא ענפה ורבגונית ביותר ומתקיימת 6 שעות ביום. ואני שמח לספר לכם שיהדות ווהלין נזכרת כמעט בכל הרצאה. אשריכם שזכיתם לבית הזה. יש דור המשך, אם כי רובו הגדול הוא לאו דווקא בנים של יוצאי ווהלין.

יצחק ירון, ראש עיריית גבעתיים, בירך גם הוא את באי הכנס ואורחיו. "...כיוויל רעדן וועגן מהות פונעם הויז. די קומענדיקע דורות לערנען און וועלן וויסן אז דאס הויז פאראייביקט דאס וואלינער יידנטום, וואלינער חרובע קהילות

הצנועה. לפני מספר חודשים עלה בידינו לגייס כסף לחלק מילגות — הודות לנדיבותם של חברינו בפדרציה בניו-יורק — וחילקנו אותם ל-50 ילדי עולים בטכס רב רושם. חבל שחברינו בפדרציה לא ראו במו עיניהם את שמחת העולים הצעירים שקבלו את השיקים. אנו מקווים כי חברינו בלוס אנג'לס אכן יקחו דוגמא מפעילותה של הפדרציה בניו-יורק וגם הם יתרמו למען ילדי עולים מוהלין. אני אישית בטוח בכך. תודה על ההקשבה.

אביגדור ("יד ושם") בירך את הועידה בשם הנהלת "יד ושם" והנהלת ה"היכל". עיקר דבריו נסבו על הפעילות בבית: כ-12,500 בני נוער וחיילי צה"ל שומעים

וידאו שצילמו שמפניה הבן וחברנו יהושע צבנגל מלוצק.

אירוע זה עודד חברים ווהלינאים נוספים לבקר בוהלין וגם מתכננים עוד ביקורים, הכל במטרה לזרז הקמת המצבות על קברי אחים. בנושא זה אני מרשה לעצמי לציין פעילות ברוכה של הח"ח יחיאל פרישקולניק מסרני, יהודי מרין ממניביץ וסימון חיציק מקולק.

והנה נוצרה מציאות חדשה, המחייבת אותנו להקדיש כוחות גם לעוד משימה חשובה. זכינו לעליה גדולה של יהודי רוסיה וביניהם גם של שרידי יהודי ווהלין ושל יהודי אתיופיה. לא מעט מהארגונים שלנו מטפלים בעולים באופן אינטנסיבי, וראויים לשבח האירגונים לוצק ו-קובל. גם האיגוד תרם את תרומתו

בערב פתיחת הכנס: נואם ראש העיר גבעתיים י. ירון

אינעם פערטן כנס. דאָס איז אַ גרויסער זכות פאַר מיר און פאַר מייענע חברים אין דער פּעדעראַציע. בכדי זיין קאָנסטרוקטיוו איז כדאי פון צייט צו צייט אַ קוק טאָן אויפן באלאנס פון פליכט און דערגרייכונגען, אבער ווייל די צייט איז באגרעניצט ביז 5 מינוט, וועל איך אפשר דאָס טון מאַרגן, בעת דער דעבאטע.

ליידער באשטייט אונדזער היינטיקע דעלעגאַציע בלויז פון 25 חברים. נעמענדיק אין באטראכט די לאגע אין ישראל (דער איראק-אנגריף, עליה פון רוסישע יידן, דער בייקער-פלאן אא"וו) וואָלטן אונדזער דעלעגאַציע באדארפט זיין כאַטש צען מאָל אזוי פיל. אָבער אויך אַ בעסערע בשורה: דאָס יאָר איז דער ניו-יאָרקער פּעדעראַציע געלונגען פארקויפן באַנדס פאר 352 טויזנט ד.

ירושא פון וואָלינער יידנטום. בתכנית האמנותית המגוונת של הערב השתתפו אמנים חדשים יוצאי בריה"מ והמשוררת מלכה נתנון, מצעירי דור ההמשך (של יוצאי לודוויפול), קראה משיריה בעברית וביידיש על נושאי השואה.

ה' יעקב אלבירט, פרעזידענט פון דער פּעדעראַציע אין ניו-יאָרק:

ח' חברים, כ'האב דעם כבוד אייך באגריסן אין נאמען פון אונדזער דעלעגאַציע. מיר דאַנקען אייך פאַר איינאַרדנען דעם כנס. מיר ווילן און האָפּן באזוכן מדינת-ישראל אַזוי אָפט ווי עס לאזט זיך, כדי העלפן דער-גרייכן אונדזער בשותפותדיקן ציל. אין 1980, בעתן ערשטן כנס, האָבן מיר ניט געגלויבט אז 11 יאָר שפּעטער וועלן מיר נעמען אנטייל

און וואָלינער קדושים און לויט דעם דאָרף מען שוין איצט פלאנירן די צוקונפט פונעם היכל. געוויס, דאָ ווערט געפירט זייער אַ וויכטיקע ארבעט: יוגנטלעכע, יעדעס מאָל וואָס מער, לערנען וועגן דער שואה און גבורה. ניט נאָר קיין פוילן פאָרן זיי זען און לערנען, נאר אויך קיין וואָלין. דער גורל האָט געוואָלט אז "היכל יהדות ווהלין" זאָל אויפ-געבויט ווערן אין גבעתיים און ניט צופעליג האָב איך אויף זיך גענומען "ארבעטן" אין קומענדיקן מאָנאט אויף 25 שטעטלעך. מ'דארף צוגרייטן מאטעריאל פאר די קינדער אין גבעתיים כדי זיי זאָלן לערנען און וויסן די ירושה פון וואָלינער יידנטום. דאָס הויז דארף אָפּן זיין אַ גאנץ יאָר, וויל פון דא דארף זיין די שולע פון געשיכטע, קולטור און גייסטיקע

בערב פתיחת הכנס: נואם יו"ר הפדרציה בני"מ יעקב אלבירט

אין דעם הינזיכט, זענען מיר אויבנאן פון אלע אנדערע יידישע פאראייניגונגען אין ניו-יאָרק. פארשטייט זיך, אַ דאנק די איבערגעגעבענע ארבעט פון אונדזערע חברים.

אבער אויך דאָס איז ניט גענוג. מיר דאַרפן משפיע זיין אויף אונדזערע קינדער אַז אויך זיי זאָלן צולייגן אַ האַנט און זיין אקטיוו אין די אקציעס פאַר מדינת ישראל. דאָס איז אויך גוט פאַר זיי. זאָלן זיי דערפילן דעם גוטן טעם פון דער סאטיספאַקציע אָנצוהאַלטן די טראַדיציע.

כִּי־הָאֵלֶּט פאַר מיין פליכט פאַר־צושטעלן פאַר אייך אונדזערע דעלעגאַטן. ליידער, ווי שוין געזאָגט, ניט אלע אקטיווע און וויכטיקע חברים זענען געקומען צום כנס, אָבער דער אוואנגאַרד פון דער פערעראַציע איז יאָ דא.

מאָריס בעלל, פון די גרינדער פון דער פערעראַציע אין 1963. אַ לאַנגע צייט איז ער געווען וויצע־פרעזידענט און פאר די לעצטע 14 יאָר — פינאנס סעקרעטאר. האָט אַ גרויסן חלק אינעם דערפאָלג אויף אַלע געביטן. און די וויצע פרעזידענטן: פאַאול זאַפראַן, ראָלף אקסעלראַד, וויקטאָר ליכטמאַכער און העני בערגערבעסט. בעללאַ זאַפראַן — קאָסירערין; אַניאַ פראַנקפורט — קולטור אָנפירערין (קוואַליפֿיצירט דערצו); סאָניאַ רעזניק און רחל אקסעלראַד — קאָנטראַל־אָרן. און די עקזעקוטיווע־חברים: העלען דעלף, סאָניע שאָל, וויעראַ ליכטמאַכער, העלען ווידראַ, חנה טאללער, איידע האַלפערן, ראובן ליכטמאַכער, שושנה ליכטמאַכער, העררי מאַסטינער, ראָזאַ מאַסטינער.

און אחרון אחרון חביב: מיט אַ געפיל פון דאנקבאַרקייט האָב איך דעם כבוד פאַרשטעלן די 2 דעלעגאַטן פון לאָס אנדזשעלעס: העללאַ און דזשעק סטאַליאַר. חבר סטאַליאַר איז געוועזענער פרעזידענט און פון די ערשטע גרינדער פון וואָלינער פארבאנד אין לאָס־אנדזשעלעס. אַן ערנהאַפֿטער בכבודיקער עסקן, וואָס פאַר וואָלינער עניינים איז ער שטענדיק גרייט צו טון מעל וַמַעֲבֵר.

למחרת, יום ה' 23.5 התקיים מפגש של הנהלות האיגוד והפרציה וראש העיר גבעתיים מר ירון, בקשר לעתידו של הבית, קרן מילגות, עזרה לעולים חדשים, ילקוט ווהלין ועוד. גם מיפגש זה, בלשון יידיש, הנחה סיו"ר האיגוד צבי רוזניק.

קהל המאזינים בשורות הקדמיות באולם

עו"ד ש. זיסקינד יו"ר האיגוד הציג את חברי הנהלת האיגוד ונשיא הפדרציה מר **יעקב אלבירט** הציג את חברי הנהלת הפדרציה.

מר **זיסקינד** התעכב בעיקר בנושא הבעלות בעתיד על היכל יהדות ווהלין, שכן העניין מחייב הבהרה בנושא בלי שיוכלו לפרשו ברוב הימים לכאן ולכאן וביקש מראש העיר גבעתיים י. ירון להשמיע דעתו בנידון.

מר **ירון** התנצל על שקשה לו קצת להסביר את עניין הבית דווקא בידיד. "וואס שייך די צוקונפט פון בית ווהלין, דארפן מיר קודם-כל זארגן וועגן אינהאלט און ניט זען אינעם הויז כלו"ז א מצבה. די הייזער "יד לבנים" למשל, עקזיסטירט אן א וועלכן ס'איז אינהאלט און זענען פארוואנדלט געווארן אין שטומע מצבות. עיריית גבעתיים שפענדעט כדי צו בארייכערן די אקטיווי-טעט אינעם היכל. מיר דארפן אויך זיך באמיען באגרעניצן פארוויילונג-גען צווישן די ווענט פונעם היכל, צוליב געוויסע סיבות. מיר, ס'הייסט די עיריה, טוען עס אויף יעדן פאל. אין פרינציפ דארף מען ניט זיין פארזארגט וועגן דער צוקונפט, הגם ס'דארף זיין א געוויסע ארדנונג אין פארמעלע איינריכטונגען. די עיריה נויטיקט זיך ניט אין די צימערן, זי נויטיקט זיך פון צייט צו צייט און דער זאל, אבער מ'דארף מודה זיין אז די בכורה געהערט צום איגוד יוצאי ווהלין אן צו זיין אקטיוויטעט. דעם "יד ושם" אליין איז א ביסל שווערליך אליין אויפהאלטן דאס הויז. די סעמינארן, די אפטע פאר-לעזונגען, נויטיקן זיך אין א ראם

וואס זאל דערמעגליכן א פרוכטבארע ארבעט. עיריית גבעתיים דערמוטיקט קולטורעלע אקטיוויטעט, אבער ניט דווקא לויטן נוסח תל-אביב...

ש. זיסקינד חוזר ומדגיש בין היתר את אופי הפעילות המתנהלת בהיכל וכי הבעלות עליו צריכה, אף על פי כן, להיות בצורה מסודרת שתבטיח שותפות מלאה ומדויקת על בעלות הבית. "דער איגוד איז אָרעם אין מעגליכקייטן כדי אויפ-האלטן און רייניקן דאָס הויז און די עיריה דארף דעריבער דערפילן אלע אירע פארפליכטונגען".

יעקב עלבירט דערמאנט דעם עקזיסטירנדיקן אָפּמאַך: 61% אויפן היכל געהער דעם איגוד. און דער איגוד קאָן ניט פירן קיין שום אונטערהאַנדלונגען און אפמאכונגען אָן דער הסכמה פון דער פעדע-ראַציע. דער ערשטער אָפּמאַך מיט עיריית גבעתיים, וואָס האָט זייער געוואָלט דאָס הויז זאל געבויט ווערן דאָ — איז געשריבן אין דעם גייסט. די שותפות מיט "יד ושם" (אין 1975) איז א געבענטשטע און מ'דארף זיי העלפן פינאנסיעל, כדי זיי דערמעגליכן מקיים זיין זייערע החייבות'ן. קיין שום פאפירענער אפמאך קאן ניט פארזיכערן די רעכט פונעם איגוד אויסער דערגרייכונג-גען פון צילן, דערגרייכונגען פון פראיעקטן אזא"וו: נאָר א דאָנק אזא אינטענסיווע ארבעט איז דער וואָלינער פעדעראציע אין ניו-יאָרק געלונגען קויפן דאָס יאָר באַנדס פאר 352 טויזנט דאָלאַר.

צבי רעזניק: צוריק מיט 20 יאָר איז געשריבן געוואָרן אָן אָפּמאַך מיט

"יד ושם" לויט וועלכן דער היכל וועט אַריבער מיט דער צייט צו "יד ושם". אָבער די לאגע האָט זיך דערווייל געענדערט: די נייע עליה פון רוסישע יידן, (אויך פון וואָלין), דאָס אונטערוואַקסן פון צווייטן און דריטן דור — ברענגען אריין אן ענדערונג וואָס פאָדערט אַ רעאָרגאַניזאציע אינעם שותפות. די הילף פון אויסלאַנד דארף אנקומען דירעקט צום איגוד צוליב דער פאַרטיילונג פון סטיפענדיעס אזא"וו. מיר דארפן אויך ניט מסכים זיין אויף אַ דריטל הכנסות פון טשעקעווער-פאָנד, נאָר אים פאַרגרעסערן.

בעלל זאפראן (גזברית פון דער פעדעראציע) וויל וויסן גענוי צו וועלכע צוועקן נויטיקט זיך דער איגוד אין געלט.

זאב שטראַכמאן: אירגון לוצק אין ישראל איז טעטיק לטובת די נייע עולים מיט דערפאָלג. ס'הייסט, מיר קומען ניט אָפּ כלו"ז מיט רעדן. מיר זאָרגן אויך פאַר אַ דור המשך, וואָס איז זייער וויכטיק. און דער "ילקוט ווהלין". דאָס איז און דארף זיין אונדזער וויכטיקסטער ווערקצייג פון אונדזער אקטיוויטעט און פאר-בינדונג צווישן וואָלינער יידן פון אומעטום. אויך די נייע ערשט אנגע-קומענע צו אונדז, וואָלינער. אקטיווי-טעט ברענגט אויך געלט-מיטלען.

ה' בעלל (פעדעראציע) באַקלאַגט זיך אויף דער שלעכטער אקוסטיק אין זאל און אין אולם ההתיחדות, אויף די שילדלעך מיט די נעמען, וואָס ס'פעלן אין זיי אותיות און נאָך אזעלכע פעלערן. ברענגט זכרונות

פון דער צייט ווען מ'האט פלאגירט דעם היכל און די נויטווענדיקייט פון צעטיילן סטיפענדיעס פאר קינדער פון נייע עולים. בכלל דאָרף פאר-ברייטערט ווערן די אקטיוויטעט סיי דא, סיי אין דער פּעדעראציע. די 25 חברים פון דער פּעדעראציע וואָס זענען געקומען אהער זענען אַ בייש-פיל פאַר אַנדערע וואָס זענען נאָך ניט גענוג אקטיוו.

דזשעק סטאַלאַר (לאָס אנדזשע-לעס): אונדזער פאַרבינדונג מיט ישראל איז דורך ניו-יאָרק און אַלע אונדזערע שפּענדונגען גייען דורך דער פּעדעראציע. אַ סך אינסטיטוט ציעס אין ישראל ווערן געשטיצט דורך אונדז. לעצטנס — 30 טויזנט דאָלאַר פאַר שיבא-שפיטאַל, פאַר בית החייל און נאָך און נאָך. מיר וועלן אויך ווייטער שטיצן וויכטיקע אקציעס, אָבער, ס'זענען דאָ זאכן וואָס דער איגוד האָט באדארפט באזאָרגן — און דאָס איז ניט געטאן געוואָרן.

חאראבאש לייענט אַ פּאָעמע איבער אסטראה.

פרוי טאללער-דאָלגין (פּעדע-ראַציע). דערציילט וועגן אירע באגעגענישן לעצטנס אין קאוועל. איז אינטערעסירט אין וויטערע, אפּטערע באגעגענישן. און זי פילט אז דער רונד לאָזט זיך פארגרעסערן און פארברייטערן.

יהודה מערין האָט אונטערגעשט-ראָכן די פונקטן וואָס זענען ביי אונדז אקטואל: די נייע עולים — גרינדן אַ הילפס-פּאַנד ס'זאָל זיי העלפן

אין ערשטן איינאַרדנען זיך; באפעס-טיגן דאָס ארויסגעבן ילקוט ווהלין אמווייניקסטנס 2 מאָל אַ יאָר און ניט פון כנס ביז כנס; די מצבות וואָס מ-האָט אָנגעהויבן אויפשטעלן אין גאַנץ וואָלין — אַ דאנק די אנשטרענג-גונגען פון ה"ה עלבירט, פינקעל-שטיין, נאקאניעטשני.

ה' שוואַרץ (פון דרושקאָפּאָל, עולה געווען מיט 2 מאָנאַטן צוריק): ס'דאַכט זיך אים אז דאָס אמעריקאַ-נער יידנטום איז אַ מין מעלקנדיקע קי. און וויל וויסן ווהין גייען די געלדער וואָס זיי שיקן איבער (**מערין** באמערקט אים אז ס'קומט אָן פון דארט גאנץ ווייניק און אויף דעם איז דאָ אַ שטרענגע אויפזיכט "און מיט דער צייט וועט אייך אלץ קלאָר ווערן").

יעקב עלבירט: דער היינטיקער כנס איז אנדערש פון אלע אנדערע און כ'וועל זיך באַמיען ענטפערן זאכ-ליך אויף עטליכע פראגן וואָס זענען דא אריפגעשווומען: ס'ניט וויכטיק וויפיל פּראָצענטער אויפן הויז ווערט איינגעטיילט צווישן די שותפים, וויכטיק איז מעשים און אקטיוויטעט, דאָס וועט באשטימען די געעריקייט פונעם הויז; די צאל יינגע כוחות וואָס וועלן צוגעצויגן ווערן וועט באשטימען. אין דער וועלט-פּאָלי-טיק און וועלט-ווירטשאפט זענען געשעען גרויסע ענדערונגען און ביי אונדז — די גרויסע עליה. דאָס איז ניט בלויז דער פּראָבלעם פון ישראל דאָס איז דער פּראָבלעם פון וועלט יידנטום. יעדער ייד אומעטום מוז צולייגן אַ האַנט. אויף דער פראגע צי מיר באטייליקן זיך אין די אויס-

גאַבן פונעם כנס — געוויס. און וואָס שייך די מצבות אין וואָלין: נאקאניעטשני, וואָס פירט אָן מיט אויפשטעלן די מצבות אין וואָלין. האָט אַ סך געשפּענדעט דערצו. לויטן פלאַן האָבן געזאָלט אויפגעשטעלט ווערן נאָר 4 מצבות, און ס'זענען שוין אויפגעשטעלט געוואָרן 14. אבער... לוצקער שטאטראט האָט געהאפט אויף אַ גרעסערער שפּענדונג פון די וואָלינער יידן פאר זייער אינדוסטרי און זיי האָבן זיך אַ ביסל אנטוישט. אין פאַריקן ילקוט האָבן מיר שוין דערציילט וועגן ספר לוצק וואָס מיר האָבן זיך אפּגעזאָגט דאָס אָנ-נעמען ווייל ס'ווערט דאָרט גארניט ניט דערציילט וועגן לוצקער יידן, וואָס האָבן שוין געלעבט דאָרטן אין 7טן יאָר הונדערט. פון דער אמערי-קאנער דעלעגאַציע האָבן זיי געבעטן 50 טויזנט ד. כדי אויפבויען אַ היפּאָדראָם (איצטדיין). אין אלגעמיין האָף איך אז מיר וועלן זיך באַטיי-ליקן אין יעדער אקציע און אונטער-נעמונג פונעם איגוד. ס'פרייען אונדז די גוטע באציונגען צווישן איגוד "יד ושם" און ראש עירית גבעתיים און מיר האָפּן אויף ווייטערע גוטע פאר-בינדונגען צווישן אונדז.

אויך **ש. זיסקינד** האָט געענטפערט אויף עטליכע פראגן: וועגן מעבלין דאָס צימער ל.א.; וועגן טשעקעווער-פאָנד וואָס ברענגט אריין נאָר 2500 שקל אַ יאָר און דאָס איז ניט גענוג און ס'פאָדערט זיך נאך 25 טויזנט שקל דערצו; האָט גערופן צו בעסע-רער אייניגקייט און גרעסערער פאר-שפרייטונג פונעם ילקוט און גע-דאנקט אלע אנטוילנעמער אינעם כנס.

ספרים חדשים

נתן ליבנה

מסכת שואה (א)

האנציקלופדיה של השואה בששה כרכים. עורך ראשי פרופ' ישראל גוטמן
יד ושם וספריית הפועלים, חמד וידיעות אחרונות, 1990.

על השואה עשו ספרים הרבה, כן ירבו. בעברית וביידיש ובשפות אחרות. יהודים יוצאי קהילות בכל הארצות בהן דרכה כף רגלו של מלאך המוות הנאצי ראו מחובתם הקדושה להנציח את זכר קהילותיהם ויקיריהם בספרי זכרון, רובם עבי-כרס, בהם סופר בעיקר על ההשמדה. ועוד היד נטויה. רק על קהילות ווהלין הופיעו בישראל בלבד עשרות ספרים וכמה ספרים נוספים עומדים להופיע עוד בשנים 91-92. וכמובן ספרי הארצות. על (שואת) יהודי גרמניה, פולין, הונגריה, בסרביה, חבל ווהלין ועוד. סופרים ומשוררים וציירים וכו', בהם רבים שחזו את השואה מבשרם, כתבו וציירו על חוויותיהם, על יסורי הגיהנום שלהם ושל אחרים שעמקו כשאלו ועל הגיגיהם ולקחם מהשואה וממילא גם על נסיונם להבין את השואה, את נפש מחולליה — ושל קרבנותיה (אם אמנם הצליחו בכך זוהי שאלה בפני עצמה). ויש בכל הספרות הענפה הזאת יצירות מופת שהיו לנכסי צאן ברזל בספרות הקלאסית העולמית. והדברים ידועים ואין צורך לפרט.

טבעי אפוא שבמדינת ישראל, שרבים בינינו ובעולם רואים בייסודה את התשובה הנועזת והאמיצה לשואה, הופיע ספר, או ספרים, מעין גולת הכותרת, שיכללו את רוב ערכי השואה בדומה ל"שולחן ערוך" לר' יוסף קארו או "משנה תורה" לרמב"ם — לעם, למען ידעו וילמדו ויזכרו את עמלק של זמננו ואת קרבנותיו הרבים מספור — כרכי האנציקלופדיה של השואה.

כתיבת אנציקלופדיה אינה מן המלאכות הקלות, כידוע. לא כל-שכן אנציקלופדיה של השואה. זוהי עגלה שיש לרתום אליה, לעתים, מאות חוקרים וכותבים, אולי למשך שנים, שכן אנציקלופדיה ראויה לשמה לעולם אינה בבחינת מים עומדים ויש להפוך ולהפוך בה לעתים מזומנות. להרחיבה, לחדשה. את אנציקלופדיה בריטניקה לא חדלים "לשפץ" עד היום. מורכבותה של האנציקלופדיה של השואה שחובה לחטט ולבדוק בהרבה מאוד ספרים בשבע עינים, פן ייעלם משהו חשוב מעיני החוקרים או לעקוב אחרי גילויים חדשים שטרם סופר עליהם או טרם פוענחו. מכאן שמיבצע זה טרם הגיע וגם נבצר ממנו להגיע לכלל שלמות. אין תימה, אפוא, שחסרים אישים ומאורעות חשובים (משלנו) שמשום מה נשכחו. וניתן לגלותם בספרים אחרים ובמסמכים שונים, מחוץ לאנציקלופדיה שלפנינו.

"כל שעלינו לעשות הוא, כותב אלי ויזל ב"פתח דבר"... לעיין באנציקלופדיה רבת ההיקף הזאת... אתם חייבים לדעת!".

על אנציקלופדיה זו כתבו, כנראה, לא מעט. וכפי שמעיד עורכה ד"ר ישראל גוטמן. שהוא "הבולט ביותר בין המומחים" (כלשונו של אלי ויזל), "היא זכתה להערכות חיוביות ואף נלהבות" (במאמר של י.ג. ב"הארץ" מיום 12.12.90). לצערי לא עקבתי אחרי הערכות אלו, מלבד המאמר בשני המשכים של מנדל פיקאז' בעתון "הארץ". בעל מאמר זה שימש בזמנו ביבליוגרף של "יד ושם" וגם

י. עלבירט האט מודיע געווען אז ער האט איבערגעוויזן 25 טויזנט ד. פארן סטיפענדיעס פאָנד און צוזאַמען מיט ה' סטאַלאר וועט ער זיך באַמיען באַרייכערן די אַקטיוויטעט. און וואָס	שייך דעם ילקוט: כ'האב זיינער צייט פאָרגעלייגט אָפטיילן דעם ילקוט פון דער אַלגעמיינער קאסע. מיר זענען פאראינטערעסירט אינעם ילקוט און וועלן טון אַלץ כדי פארויכערן זיין	ווייטערע דערשיינען. צבי רעזניק דאַנק אלע געסט, האָפנדיק אויף גוטע רעזולטאטן און שליסט דעם כנס.
---	---	--

הוא מגלה מומחיות בענייני השואה. מ.פ. מבקר דווקא בחריפות את אופן עשיית האנציקלופדיה, כגון על שלא ייחדה ערך מיוחד על משתפי פעולה מבין היהודים עם כל הכרוך בזה, או על הוצאות להורג ע"י אנשי המחתרת, וכן דברים בשם רינגלבלום ש"היהודים הדתיים לא גילו אף ניצוץ של קידוש השם" וכו', ותעודות אותנטיות מאת אדמו"רים ורבנים שהיו ראויים לאיזכור כמו האדמו"ר מפיאסצ'נה, שספרו "אש קודש" (הופיע בגיטו ורשה) "הוא אחת התעודות היקרות על גזירות היטלר" ור' ישכר טייכטל מחשובי הרבנים בסלובקיה ובהונגריה שהחל משנת 1942 (בהונגריה) "הפיק מגזירות הנאצים לקח ציוני-דתי-פוליטי שהפיצו בבתי הכנסת במשך שנה ומעלה" (בספרו "אם הבנים שמחה") וכן קריאתו של האדמו"ר מראדזין לברוח ליערות ולא להיכנע לנאצים (וראה שירו של יצחק קצנלסון "דאָס ליד וועגן ראָדזינער" (תורגם לעברית בידי מ.ז. ולפובסקי והופיע בשלוש מהדורות בהוצאת הקיבוץ המאוחד, ב'1949; 1964 וב'1971)).

ומנגד: התנצרותו של הרב הראשי של רומא, ישראל צולי, שמצא מקלט בין כתלי הוותיקן. וידועה העובדה בין יהודי ווהלין מפי עדים, מהם שיצאו חיים מבורות ההריגה, על הרב מהיפית ברובנה שקרא, לפני שנורה "יידן, ס'ניטאָ קיין גאָט אויף דער וועלט!" (יהודים, אין אלהים בעולם!). אי הבאת עובדות אלו ואחרות מפריעה, דומה, להבנת הלך הרוחות בקרב היהדות הדתית בימי השואה והתנצחותו של העורך הראשי (במאמרו הנ"ל ב"הארץ") עם מ. פיקאוו' היא, לפיכך, שלא במקומה.

סבורני שהאנציקלופדיה אמנם יצאה חסרה בשטח אחר, בשטח הבנת השואה. אלי ויזל, שעמד כנראה על העדר "ערך" זה כתב ב"פתח דבר" שלו ש"לעולם לא נצליח להבין כיצד התאפשרה השמדתם של ששה מיליוני אדם". ולא היא. "לעולם לא נבין" מפחיד קצת. ברוך שפינוזה דגל בראש וראשונה ב"הבנה — ולא לבכות, לצחוק וכו'" הקושי להבין אינו פוטר אותנו ממאמצים להגיע פעם לחקר האמת, שאם לא כן היאך יוכל "העולם" לתקן אי-פעם מעוות גדול וצועק זה? העורך הראשי אמנם מנסה להסביר לנו: "לעתים יש מוטיווציה רגשית הדוחה ניתוח והגדרה עיוניים... וגם מפי אינטלקטואלים כמו ג'ורג' שטיינר הושמעה ההשגה, שהאימה המקופלת בשואה אינה ניתנת לביטוי... והוא סבור לפיכך שהתגובה היחידה האפשרית היא האלם והדממה בצטטו ממכתב של נלי זק"ש "יוקם מזבח מדממה ולו יהא אבנים, הִינו מלים לו מסותתות". אלא שברגע מסויים הוא מרגיש בליקוי כלשהו והוא כותב: "עצם הצורך בחיבור עיוני ויסודי על השואה במתכונת אנציקלופדית אינו מוטל בספק". אך בהיעדר חקר מעמיק להבנת התאפשרות השואה — "העיוני והיסודי" מנין? אמנם, גם אבא קובנר חושש מפני "חתירת היסטוריונים למצוא תשובה לסוגיות מורכבות... ומנוסחה שגרתית שאינה ניתנת להשגה של המציאות העובדתית..."

קשה להתווכח עם יוצרים כאלו ויזל ואבא קובנר ונלי זק"ש ופרופ' גוטמן ואחרים, שגם חזו את השואה מבשרם בבחינת "אין חכם כבעל הנסיון" ושזוהי גם הרגשתם הפנימית העמוקה, אך מה "לעשות ו"ההבנה" הכרחית, כאמור, להגשמת ה"לא עוד" ביום מן הימים, ולא רק בקרב אומות העולם כי אם גם (חלילה) אצלנו בביתנו. והלוואי ולא נעמוד בפני מסה מעין זו לעולם.

בתופעת השואה, רצח מיליוני אנשים חפים מפשע בדם קר, דנו ודנים עד היום, כאמור, יוצרים והוגי דעות שונים בעולם. ואכן, רצח עם, או עמים, כזה, אין למצוא אפילו בימיה העתיקים של ההיסטוריה האנושית. בישראל, למרבה הפלא, כמעט שאינה מעניינם של הדור הצעיר של הפילוסופים, אף לא מבית ספרו של הפרופסור נתן רוטנשטרייך, שנחשב למורם של אלה, וגם הוא עסק בשואה בקשר לנושאים נלווים בלבד (משפט אייכמן, שילומים וכד'). בספר "פילוסופיה ישראלית", פרי מחקריהם של 17 הוגי-דעות מהחשובים אצלנו — נושא השואה נעדר. בקובץ "מוסר והשכל" בעריכת פרופ' אסא כשר (1985) דנים פילוסופים בכירים בנושאי מדע, תרבות,

מוסר, סובלנות אוטופיה וכו', אך לא בנושא השואה. גם בספר לכבודו של הפרופ' ישעיהו ליבוביץ, בו מיוצגים 21 פילוסופים וסוציולוגים בכירים, רובם מקרב תלמידיו, נעדר נושא זה. וכשאתה תוהה על תופעה זו עולה בדעתך שאפשר ודברים בגו. "ש"לעולם לא נבין את השואה" החוזר אצלנו מפי אישים שהזכרנו לעיל ודומיהם, מרתיע את הוגי הדעות אצלנו לחקור בנושא. וכאן כדאי לנו לחזור אל שפינוזה, שלפי תורתו מושפע ונבנה האדם מהסובבים אותו, הינו מהחברה בקרבה הוא חי, תוך שהוא מחקה אותה ומתמוג בה, בין שהוא מודע לכך או לא. וכל כך למה? כי האדם, לפי שפינוזה, הוא חלק מיכולתו הבלתי מוגבלת של אלהים וכושר הבנתו מעוצב לפיכך מיכולת זו, שהיא היכולת להבין. "המחשבה היא תואר אלהים, או אלהים הוא דבר חושב ובקיצור: האדם חושב" ("תורת המדות", משפטים, א'). והאדם הרי חושב כשברצונו להבין וליצור. וש. ממשך: "הפעולות הבאות מתוך תבונה... חזקות מאלו שאנו רואים כאינן בהווה..." משמע, הדגשת עליונותה של התבונה. (שם). אם נסכים לקביעה זו יקל לנו להבין מדוע לא התעמקו הפילוסופים שלנו הנ"ל בחקר השואה להבינה, שהרי ה"סביבה" פסקה "לאו" והיא המשפיעה. מאידך גיסא, "היכולת הבלתי מוגבלת להבין" וחקיית הסובבים אותך או ההתמזגות בקרבם הם, לכאורה, תרתי דסתרי, אך לא כן לפי קביעתו של שפינוזה, מכאן ש"הסביבה" צריכה פשוט לשנות כוון.

ומן הראוי לציין לשבח את פרופ' אלי שביד על קריאתו (בספרו "מאבק עד שחר") לחקור את השואה "ברמה עיונית-פילוסופית, דיון שאין לדחותו עוד". והרי גם עורך "האנציקלופדיה של השואה" מגיע לבסוף לכלל דעה "שהיא חייבת לשקף מיגוון רחב ככל האפשר של גישות עיוניות... מתוך זוויות-ראיה שונות".

דומה שלא תהא זו הנחה מוטעית לומר, שאנציקלופדיה זו אמורה "להקיץ נרדמים" ושלימים נזכה לכרך נוסף עם ה"ערך" כיצד אכן נתאפשרה השואה וגורמיה, בהשתתפות חוקרים מוכשרים — לטובתנו ולטובת כלל האנושות. ברכת יישר כח שלוחה אפוא לעושים במלאכת האנציקלופדיה, שמתוך דפיה עולה קול דמי אחינו הצועקים אלינו מן האדמה ההיא.

מלכה נתנזון

חמשה שירים

שחררי אותי אמא

בערימת בובות

הַמִּבְטָ שְׁבַעֲנִיף בְּנִי
אוֹמֵר לִי
סִגְרִי אֶת הַתֶּבֶה הָאֲרוּרָה
לְעוֹלָם.

כְּאַחֲזֵת דְּבוּק
מִמְשִׁיכָה לְנֶבֶר בֵּין
הַגּוֹיֹת
וְלִהְלִבִּישׁן מְלִים.

לִהְיִיחַ רֹאשִׁי
עַל בְּרִיךְ
אִמָּא.

יִלְדָה קִטְנָה שְׁחֹרֶת שְׁפֹתִים
נְעֻרָמָה
וּמִסְפָּרָה

עַד יָבֹוא אָבִיב —
וְשִׁבְלִים יָבֹואוּ
בְּגוֹפָה.

בְּבָה אֶחָת תִּכְלֵת עֵינַיִם
מִקְטָלֶגֶת וּסְדוּרָה
בְּעֶרְמָה —

וְאִין יִלְדָה קִטְנָה
בְּכָף יָדָה.

יִלְדָה קִטְנָה וְרֵדֶת שְׁפֹתִים
אֶבְדָה בְּתַפֶּת
הָאוֹחֲזֹת —
וְאִין אֲשֶׁר יִקְרָא בְּשִׁמָּה.

מיין לעבנגיבליבענע מאמע

דיין לעבן שפילסטו
אויף זייער נידעריקע אַקטאַוועס –
גערודפט פון רוחות.

צווישן שאַטן-געסעלעך –
שפּאַנסטו נאַכט נאָך נאַכט –
צו דערגרייכן די גרענעץ
פונעם וויי-געשריי.

אין דינע לונגע איינזאַפן
רויך וואָס שלענגלט זיך
הויך – אין די קוימענס
פון דיין לעבן.

די קלעפיקייט פון די זוילן
פון דינע שיד.

דו שפּאַנסט נאַכט נאָך נאַכט
אויפצוהיטן אין זיך דעם וויי-געשריי.

יידיש: יעקב שופט

הלכה צפור קטנה

עֲבָרָה צְפוֹר אַחַת
מֵעִיר לְעִיר
וְלֹא מִצָּאָה מְנוּחַ לְכַף רַגְלָהּ –
מִבּוֹל עֵטָף אֶת אֶרֶץ הַקִּרְפָּטִים.

הַלְכָה צְפוֹר קֶטְנָה
בּוֹסֶסֶת בְּדַרְכִּים
לְתוֹר אַחֵר מוֹלֶדֶת אֲבוֹדָה –
וְלֹא מִצָּאָה.

נִפְלָה צְפוֹר קֶטְנָה
וְשָׁמַשׁ חֲדָשָׁה זֶרְחָה
עַל אֶרֶץ רוֹוִית עֵשֶׂן –
אֲשֶׁר צִמְחָה שְׂדוֹת
וּמִנְזָרִים
בֵּין גִּיאֵיּוֹת
דָּם.

אחרי אחי אני הולכת

עַל דְּרָגָשִׁים שֶׁל עֵץ –
גָּסִים מֵאֹד

מִתְיָקֶת
מִתְיָגֶת
מֵאֲכַלְסֶת אֶלֶף וְאַחַד
זוּגוֹת
עֵינַיִם עֲקוּרוֹת תְּקוּהָ

וּכְבֵּר נוֹצֵרָה הָאֱהָבָה
וּכְבֵּר נוֹצֵר הַקֶּשֶׁר

עַל דְּרָגָשִׁים גָּסִים מֵאֹד
חֹבֶקֶת
אֶלֶף וְאַחַד זוּגוֹת עֵינַיִם
אֲפִלוֹת.

רחל עוזיאל פרחי

שירי שואה מהדהדים

"רעלת פתאים", שירים מאת מלכה נתנזון, הוצ' ירון גולן, 1989

בשנים האחרונות מוצאים להם הבנים לניצולי השואה דרכים רבות ומגוונות להבעת המימד החווייתי הקשור לעצם היותם בני הדור השני. מלכה נתנזון, ילידת גרמניה, בת להורים ניצולי שואה יוצאי העיירה לודוויפול שבווהלין, בחרה להביע את רחשי עולמה הפנימי במסכת שירים המצטרפת לספר "רעלת פתאים", שזכה להדים חיוביים ולעניין רב.

הייתי רוצה להביא לפניכם את ספר שיריה של מלכה נתנזון "רעלת פתאים" שהוא ספר שירת ביכורים עם דימויים מפתיעים ויכולת ביטוי שירית חזקה. יש לנו יצירת מעטות של בנים לניצולי שואה. בספר מבקשת המשוררת את אמה ניצולת השואה: "שחררי אותי אמא" "סגרי את התיבה הארורה לעולם". אבל אי אפשר לסגור תיבת פנדורה של השואה: "על בהונות אני פוסעת אליך מנסה להרחיק את שבילי הדם הגודשים את חדרי ולדותי" "את הזכרונות שלך לא אצליח להרוג" כאחוזת דיבוק היא ממשיכה לנבור בין הגוויות ולהלבישן מילים. האב חופר שוחות ונותן בה: "לבנים סדוקות במקום שמש עטופה בטלית של זהב" והאם שהרעב הנורא ידוע לה מפטמת ללא שוקולד וללא שירה. אבל המשוררת מגיעה אל השירה על אף הכל "ככלה בחפתה..." "מחליפה את השמלה הכחלה הזרועה חבצלות אדמות" לשמלת "כלה לבנה זרועה פנינים". היא באה אל השירה ואל המילים וחוצבת איתן בזכרונות, כמו שהיא אומרת בשיר "תבואי אל המילים": "במוך נדיך תוציאי את השד מן הבקבוק האפור, תשליחי אותו לתור את הארץ הטובה" "הוא יביא לך את שבעת המינים". כמה כוח צריך כמה אופטימיות יהודית בשביל לשלוח את השד של זכרונות השואה הנמצאים בחדר הילדים לבקש את הארץ הטובה. אבל הקוץ שבאופטימיות כבר נעוץ בשם הספר "רעלת פתאים" שהיתה על פני אותו דור שהלך למשרפות "ורעלת פתאים" שאולי יש היום על פני הדור שנולד בארץ הטובה, בארץ המובטחת במזרח המוסלמי שהרעלה הולכת ותופסת בו מקום נכבד. ובשיר "בעמק המצלבה" היא כותבת על הארץ המובטחת "צירי התנועה של שדותיך נצבעו אדום. קדם בוססו בקוניאק ים לא ישטוף את דרך המלך, ולא את עמק המצלבה, עורי ארץ נגועת אופוריה, ראי המלך מולך". השימוש במילה עורי מזכיר לנו את תחילת שירת דבורה "עורי עורי דבורה דברי שיר" כמו השימוש השירי שהיא עושה במוטיבים תנכיים, מרכבת אש, הסנה, מכות מצרים והשליו "שכמו השליו, אחצה ימים, אגע כמעט בשמש ואפל במדבר — כי אין דרכי עוברת בשדות המרעה הרבים". והיא מבקשת מהאם שלא הגיעה לכאן דרך שדות מרעה רכים. אותה אם שנולדה על הר עיבל שהוא הר הקללה "תני לי קרקע" אבל האם הקרקע מוצקה מתחת לרגלי הבנים? "כשפתאם הופר השקט על הר המוריה" כשם אחד משיריה שם היא כותבת "קרעי פלדה צרובים היו לעקדה והמדבר לצל, אוגר ערבת הפחד" ואז לקרוע את רעלת הפתאים ובלי רעלת פתאים "לדעת את האדמה הזאת, כמו שבירי זכוכית בגרגלים יחפות לגעת ברגביה המתפוררים, אל מול עיניך כמו מכנה של אש, בתוך נדיך הצרובות, לתת נשימתך בין הסדקים ולנחל לאות". מעניין שהספר שעוסק בנושאים רחבים כמו מצבם הקיומי של בני ניצולי השואה, ומצבנו בארץ המובטחת מסתיים באקורד אישי מאוד "ללא אהבה אפלו המריונטה נשברת לפעמים". לדעתי כדאי לעקוב אחרי התפתחותה של משוררת זו, שזה לה ספר שיריה הראשון.

דמויות - געשטאלטן

חיים שפילבערג (מאָנטרעאל)

מיין לערער משה יוז

(צו זיין זעקס-און-אכציקסטן געבוירנטאג)

"טורא בטורא לא פגע, אנוש באנוש פגע" ס'הייסט: בערג טרעפן זיך נישט, אבער מענטשן, יא! איז טאקע גוט וואָס אנוש-באנוש-פגע, בפרט איז גרויס די שמחה, ווען א תלמיד באגעגנט זיך מיט זיין לערער נאך אן איבעררייס פון א קימא-לן... קנאפע זעכציק יאָר!

וויל איך דא דערציילן בקיצור וועגן אזא אינטערעסאנטער און רירנ-דיקער באגעגעניש.

צום רעדאקטאָר פון "ילקוט ווהלין", נתן ליבנה, איז דערגאנגען א "סלוך" אז ערגעצווו, אין דער ווייטער קאנאדע, וווינט א וואלינער ייד וואָס זינדיקט אונטער מיט דער-פען, האָט ער אים איינגעלאדן צו ווערן א מיטארבעטער פונעם זשורנאל; איך האב מיט פארגעניגן די איינלאדונג אנגענומען.

אין איינע פון די נומערן פון "ילקוט ווהלין", האָב איך זיך אנגעטראָפן אויפן נאמען משה יוז, א זאמלער פון פאָלקלאָר, באזונדערס פון זיין היים-שטעטל סארנע. דער נאמען פונעם מחבר און זיין היים-שטעטל, האָט אין מיר דערוועקט א שלל זכרונות. קודם-כל, וואָס שייך סארנע גופא, איז זי געווען פאר מיר און מיינע עלטערן א מקום-מקלט, גלייך נאכן סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. אונדזער שטעטל, קאָלק, איז ביים אָנהייב פונעם קריג, לחלוטין צעשטערט געוואָרן און מען האָט אונדז עוואקואירט ערגעצווו אין לובלינער געגנט. ביים סוף פון קריג (1918), אנשטאט זיך צוריקקערן קיין קאלק, האָבן מיר, צייטווייליק, זיך באזעצט אין סארנע, ווו ס'האָט זיך געפונען מיין מאמעס פארצווייגטע משפחה שטיין; מיר זענען דאָרטן געבליבן ביז 1923, ווען קאלק האָט בילעכווייז זיך אנגעהויבן צוריק אויפבויען. איך אליין אָבער, מיט דריי יאָר שפעטער, בין צוריקגעקומען קיין סארנע זיך לערנען, ווייל קאלק האָט נאך דעמלט נישט פארמאָגט קיין לייטישע העברעאישע שולע, אפילו נישט קיין פאסיקן פריוואטן לערער. קומען מיר איצטער צום עיקר פון מיין מאמר: משה יוז... איך באדארף דא גלייך צוגעבן אז אין די יינגע יאָרן, בין איך געווען א צוריקגעהאלטענער און היפשעלעך שעמעוודיק און דער אויסזיכט זיך טרעפן מיט א פריוואטן לערער, האָט מיך היפשעלעך געשראקן; מיט הארץ-קלאפעניש האָב איך דערווארטעט די ערשטע באגעגעניש מיט משה יוז, וועמען מיינע קרובים האָבן רעקאָמענדירט. צום גליק האָט די ערשטע באגעגעניש מיט מיין לערער מיך לחלוטין ענטשפאנט: משה יוז האָט זיך ארויסגעוויזן צו זיין א יינגער בחור מיט אַ מילדן שמייכל; זיינע אויגן, ווי זיי וואָלטן גערעדט צו מיר: "נישטאָ פארוואָס זיך צו שרעקן, איך בין פונקט ווי דו, נאר א ביסעלע עלטער"... געווען איז ער דעמלט בערך: צוואנציק יאָר אלט.

אָט די ערשטע באגעגעניש האָט גלייך געלייגט דעם חותם אויף אונדזערע לערער-און-תלמיד באציאונגען, און במילא געהאט א גרויסע ווירקונג אויף מיין אויפנאם-פּעיקייט און התמדה.

און נאָך א זאך דערמאָנט זיך מיר: מיין לערער משה יוז האָט ליב געהאט מעשיות, בעיקר מעשיות וואָס האָבן פארמאָגט הומאָר און שארפזין. ניט איינמאָל פלעג ער אויסקלערן אַ שווערע סוגיה מיט אן אמתע אָדער כלומרשט-אמתע מעשה-שהיה, און דערמיט פארגרינגערט צו באנעמען דעם באהאנדלטן ענין. דאָס האָט מיך אַ וואַי-און-א וואַי אימפאנירט, ווייל פון קינדווייז אָן בין איך געווען פארליבט אין מעשיות.

משה יוז האָט זיך ארויסגעוויזן צו זיין אַ גוטער בעל-מסביר און אויף ווי ווייט איך געדענק

וועגן זיך — בין איך געווען אַ פליסיקער תלמיד. דער אויסזיכט צו ווערן, מיט דער צייט, אַ תלמיד אין אַ העברעישער גימנאזיע אָדער סעמינאַר אין ווילנע, האָט מיך געלאקט און געהאלפן צו מיין התמדה. נאָך אנדערהאלבן יאָר, האָט מיין לערער יוז באשלאָסן: נו, חיימ'קע, קענסט שוין פארן קיין ווילנע; ביסט שוין גרייט!

ס'איז נישט דאָ דאָס ארט צו דערציילן די חבלי-לידה פון מיין פארן קיין ווילנע. ס'איז גענוג בלוז צוגעבן, אז מיר איז געווען אַ שאָד, אַ גרויסער שאָד, וואָס די אנדערהאלבן יאָר האָבן זיך אזוי שנעל-פארענדיקט, און איך וועל זיך דארפן שיידן מיט מיין לערער. און גיי זיי אַ נביא און ווייס אז די דאָזיקע צעשיידונג וועט געדויערן קנאפע... זעכציק יאָר!

די צוריק טרעפונג איז געשען ערשט אין 1985. ווי שוין דערמאָנט — אַ דאנק דעם "ילקוט ווהלין". וואָס פאר אַ פריידיקע באגעגעניש איז דאָס געווען פאר ביידן, דעם לערער און נישט-צופיל יינגערן פון אים, דער תלמיד; בפרט נאָך, ווען די געלעגנהייט האָט זיך ארויסגעוויזן צו זיין גאָר וויכטיק פאר ביידן: דער תלמיד — איז געקומען קיין ישראל אין שייכות מיט זיינעם אַ פלאנירטן בוך אין עברית, אויף וועלכן ער האָט געארבעט לאנגע יאָרן ("הודו — אמונות ודעות"), און דער נחת וואָס די דאָזיקע געשעעניש האָט פארשאפט דעם לערער צו זען די "פרוכט" פון זיין אַמאָליקער האָרעוואָניע...

ס'איז שווער איבערצוגעבן די קוואלנדיקע פרייד פון אן איבערגעגעבענעם לערער, ווען ער זעט אז זיין פראָצע איז נישט געגאנגען פאַרלוירן...

איז די שמחה געווען אַ דאפלטע. די אַמאָליקע לערער-און-תלמיד באציאונגען זענען גאָר אינגיכן פארוואנדלט געוואָרן און אַ צוגעבונדנקייט פון ידידי נפש. פארשטייט זיך אז דער פארדינסט באַדאַרף, קודם-כל, צוגעשריבן ווערן אויפן חשבון פון משה יוז. כזויל דאָ פרוברין אָנשטעקן מיינע לייענער מיט אַ שמץ פון מיין ענטוויאזם וואָס איך טראג אין מיין הארצן פאר מיין געוועזענעם לערער: דעם לעצטן אוונט, פאר מיין צוריקפארן קיין מאָנטרעאַל (אין 1985). איז משה יוז (אַ ישראל-תושב זינט 1933) געקומען אין האָטעל ווו איך און מיין פרוי זענען איינגעשטאנען. גלייך ביים אריינקומען אין צימער, האָב איך באמערקט אויף זיין פנים אויסגעגאסן אַ מין יינגליש-שטיפערישע מינע ווי ער וואָלט זיך גערייצט: "אנו, טרעף!" און ער האָט פארזיכטיק ארויסגענומען פון זיין אויבערקעשעניע אַ נאַטיץ-ביכעלע און געבלעטערט פארזיכטיקן ביז ער האָט זיך אפגעשטעלט אויף אַ פארגעלט בלעטעלע. ער האָט עס מיר צוגעטראגן: "נא, חיים, לייען און האָב הנאה!" איך האָב דערקענט מיין אַמאָליקן לערערס כתב-יד: "**חיים שפילבערג: באצאלט 2 דאָלאר**" און אונטן איז געווען פארצייכנט די דאטע... ווייזט, אויס אז שוין דעמלט, אין 1927, איז דער אמעריקאנער דאָלאר געווען אַ מטבע-עובר-לסוחר. משה יוז האָט פארגעזעצט ווי ער וואלט זיך פארענטפערט: "די אלע יאָרן, האָב איך זיך נישט געקענט שיידן מיטן דאָזיקן זכר פון מיין אַמאָליקן לערערישן פאָך". למען האמת, איז ער נישט געבליבן ביי זיין לערערישע פראפעסיע; נאָכדעם ווי ער האָט פארענדיקט די העברעישע גימנאזיע, איז ער, אין 1928, געפארן קיין פראנקרייך דאָרטן פארצוועצן זיינע שטודיעס, אָבער נישט ווי אַ לערער, נאָר ווי אן אפטייקער. אין 1933 איז ער עולה געווען קיין ישראל (פלשתינה-א"י), ווו ער געפינט זיך ווי אַ תושב, ביז היינטיקן טאָג, עד מאה ועשרים!

אָבער אויך אין זיין נייעם פאך, האָט ער זיך נישט אפגעשלאסן אין די אפטייקערישע ד' אמות. געוואָרן אקטיוו אין פארשידענע קולטורעלע און געזעלשאפטלעכע גרופן און אינסטיטוציעס. פון די פארשידענע אויסצייכנונגען וואָס ער האָט באקומען פון דער "הסתדרות-הרוקחים" — אין 1970, 1980 א.א. דערוויסן מיר זיך וועגן אַ צאָל פון זיינע דערגרייכונגען. זיינע "אַמאָליקע" קונים ווייסן אַ סך צו דערציילן וועגן "דעם פריינדלעכן אפטייקער", וועמען זיי האָבן אפטמאל באטראכט נישט נאָר ווי "אַ שטיקל פעלדשער, נאָר ווי אַ גאנצן דאָקטאָר"...

מיכאל פרידמן

(לביקורו בישראל)

ביידיש, היא חלק בלתי נפרד מן הספרות הפולנית, כתבה ההוצאה. הסידרה זכתה ליחס מועדף. ספריהם של שלום עליכם, איציק מנגר ושלום אש, בתרגומו של פרידמן, הופיעו והופצו כל אחד, בכ-100.000 עותקים. לסידרה זו תירגם פרידמן גם מבחר שירים מאת המשורר היידי אברהם סוצקבר.

פרידמן משמש יועץ ראשי בבית ההוצאה W.D. וכן גם למו"לים פולניים אחרים; כותב דברי מבוא והסברים בכל הנוגע ליהדות. משמש יועץ ומורה בתיאטרון היהודי בוארשה, מלמד עברית ויידיש בחוגים שונים ליד אוניברסיטאות ברחבי פולין. לאחרונה נתמנה כעורך ראשי ל"אלמנך" (שנתון) היוצא לאור ע"י "קהילות יהודיות בפולין". חלק נכבד בו הוקדש לספרות יידיש.

בראש השנה תשנ"א, הופיע לראשונה ב"אלמנך", בעריכתו של מיכאל פרידמן מדור שלם של תרגומים מן הספרות העברית החדשה. כיו"ר הועד המתאמת של האירגונים היהודיים בפולין ייצג את יהדות פולין בוועידה ה-9 של הקונגרס היהודי בוארשה בפגישתם עם האפיפיור בעת ביקורו האחרון בפולין. בפגישתו עם חברים מוועד אירגון יוצאי קובל בישראל אמר שישמח להוות אורחו של האירגון בביקורו הבא בישראל.

ד"ר מרדכי זיו

מסאי, מתרגם ועורך ספרותי. יליד קובל. בוגר הגי-מנסיה "תרבות" בעירו. שנה למד ב-גרנובל, צרפת. חזר לפולין ועסק בהוראה, תוך המשך לימודיו בבית-ספר גבוה לעתונאות.

בכל שנות מלח"ה השניה שירת כקצין בצבא הפולני ובצבא האדום. אחרי המלחמה נשאר בוורשה, בה סיים ב-1961 לימודי עתונאות באוניברסיטה שם. אך את רוב זמנו הקדיש לתרגומים מספרות יידיש, שהובאו בממות ספרותיות חשובות ברחבי פולין, כמו "Literatura na Swiecie", ירחון ספרותי יוקרתי — שהקדיש מדי חודש חוברת לספרות זרה ואת תרגומיו המעולים של פרידמן — חוברת שלמה לספרות יידיש (ב-1984) ובה יצירות מאת שלום עליכם, ממ"ס, י. ל. פרץ, שלום אש, איציק מנגר, אלתר קציונה ועוד. בשנים האחרונות תירגם מיכאל פרידמן רומנים עבי-כרס של סופרין יהודיים בשביל הוצאה לאור זו פירסמה סידרה מיוחדת של יצירות קלסיות מספרות יידיש. "ספרות עשירה ומרשימה זו שנוצרה על אדמתנו אף אם נכתבה

צווישן אלע אנדערע מעלות איז משה יוז, קודם-כל, דער איש-התרבות און אן אוהב-ספר. די גרויסע אריאלה ביבליאטעק אין תל-אביב דינט אים ווי זיין צווייטע היים. זיין ליבע צו מוזיק און קונסט פילט אויס זיין פרייע צייט. ווי שוין דערמאנט, איז ער אויך "מושך בעט-סופרים" און ס'וואלט בפרוש כדאי געווען, אז א צאָל פון זיינע געזאמלטע מעשיות און פאָלקס-אנעקדאטן, זאל דערשיינען צווישן האַרטע טאוולע; זיי צייכענען זיך אויס מיט אַ פאלקסטימלעכע שפילעוורדיקייט און הומאָר.

★ ★ ★

פינף יאָר זענען שוין אוועק זינט איך האָב זיך געטראפן מיט יוזן פנים-אל-פנים. פון דעמלט אָן געפינען מיר זיך אין אַ שריפטלעכער אָדער טעלעפאָנישער פארבינדונג. זיינע בריוו, וואָס זענען פול מיט הומאָר און לעבנס-גלוסט, דינען מיר אפטמאל ווי אַ ביישפיל און "רפואה": גישט איינמאָל, נאכן איבערלייענען זיינע ווארעמע שורות, האָב איך "טענות" צו זיך אליין: "הייתכן, פאָרוואָס קענסטו גישט זיין ווי דיין אַמאָליקער לערער און איצטיקער פריינד?!" אָבער אן אינערלעכע שטימע ענטפערט מיר: "הייבט זיך אָן אַ מעשה! ס'איז דאָך אַ באזונדערע ברכה פון גאט!"

מכתבים למערכת – בריוו אין רעדאקציע

The State of Israel
Ministry of Health
Heart Institute
The Chaim Sheba Medical Center
Affiliated to the Tel-Aviv University
Sackler School of Medicine
52621 Tel-Hashomer, Israel

Tel. (03) 352303, 5302604 טל.

מדינת ישראל
משרד הבריאות
מכון הלב
המרכז הרפואי ע"ש חיים שיבא
מסוף לבית הספר לרפואה ע"ש סאקלר
אוניברסיטת תל אביב
תל השומר 52621

5 במאי 1991

לכבוד

איגוד עולמי של יוצאי ווהלין בישראל / סניף ל. אנג'לס
היכל יהדות ווהלין
גבעתיים
אדונים נכבדים,

בימים אלה הגיעה אלינו תרומה נדיבה ביותר מהסניף שבלוס-אנג'לס של האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין. ברצוני להודות לאיגוד ולסניף בלוס-אנג'לס על התמיכה הנפלאה והעזרה הנדיבה. אנחנו נאבקים ללא הרף על שמירת הרמה הגבוהה ביותר בטיפולינו בחולי הלב. בזכות ידידותכם ועזרתכם הדבר מתאפשר בידינו! הרבה תודה מעומק הלב,

שלכם בכל הכבוד,
פרופ' א. קפלן
מנהל מכון הלב

הבו לנו חומר!

בקשתנו הנוספת: מספר יהודים בלוצק מבקשים עבודה בקיבוצים; מה הן האפשרויות לכך?

בברכת חברים

ד"ר קלמן מריסיס (לוצק)

א דאָפּלטן דאָנק

איך וויל אויסדריקן מיין האַרציקן דאָנק און ייִשר־כּח דעם פרעזידענט פון אונדזער פעדעראַציע אין ניו־יאָרק פריינד יעקב עלבירט, פאר זיין אינציאטיוו אָרגאַניזירן אונדזער באַזוך אין וואָלין און צווישן אַנדערע מקומות אויך אין קאָוועל — געבנדיק מיר די געלעגנהייט זיך באַטייליקן אין דער וויכטיקער שליחות פון עולה זיין אויף "קבר אבות".

און אַ דאָנק אים און אַנערקענונג פאַר זיין רעפרעזענטירן אונדז מיט אזויפיל כבוד און ווירדע. ביי יעדער געלעגנהייט האָט ער אַריסגעוויזן גרויס מוט און שטאַלץ, קעמפנדיק פארן יידישן כבוד מיט גרויס דערפאַלג. הלוואי וירבו כמותו בישראל.

אנה דאָלגין־טאַלער

ניו־יאָרק

שמחים אנו לשמוע שקיים בישראל בניין ע"ש יהדות ווהלין. אנו מקווים להיפגש אי־פעם בתוך ההיכל הזה.

ברצוני להודיעכם שב־17.12.89 היה כינוס של יהודים אצלנו והחלט על הקמת איגוד יהודי של יוצאי לוצק. אני, קלמן מריסיס, נבחרתי לראש האיגוד וכן הוטרן איציק פינקלשטין.

לפנינו המטרות הבאות: תחיית הלשון העברית, המסורת היהודית, חגים ודת. השלטונות הבטיחו לנו עזרתם/תמיכתם. אנו מבקשים גם את עזרתכם: להמציא לנו מילון עברי־רוסי (ביידיש יש לנו) וחומר עזר בעברית. וכן חומר היסטורי על העם היהודי וכל מה שקשור ליהודי ווהלין ולעירנו לוצק. הסברים על חגי ישראל. לצערנו אין בינינו מורים לעברית ודרוש לנו אפוא חומר מיוחד. תודה.

אנדרטה לזכר קרבנות השואה של העיר לוצק בפולונקה מתוכננת לשנת 1990* אך לצערנו — יש להקים עוד אתרי זכרון.

המכתב התקבל משום מה למערכת באיחור רב.

באירגונים

טרוכנברוד-לויזשץ' (בית ט"ל)

וכך נביא לקבר ישראל את העצמות ואת שרידי ספר-התורה שמזמן הם נמצאים אצלנו.

הדלקנו נרות, אמרתי קדיש ושוב בכינו. מסביב, שקט עמוק. השדות טבולים בתבואות אבל באור אני מרגיש מחנק. חזרנו לכוון לויזשץ' גם כאן אין שום דבר, שדות, שיחים, וצמחיה. מזורביץ' נמשך כביש אספלט לכוון לופאטין, כאן בעומק היער הקים פילאק אלכסנדר כבר ב-1967 מוזיאון פרטיזני. באיזור זה פעלו גם האוטריאדים של מדוידוב, פודורוב, צ'ריגוב הקבוצה של פילואק והאחרים. לנו היה חשוב הביקור במקום; ערש התהוות פלוגת הפרטיזנים של יהודי סופיובקה.

המוזיאון נקרא "תפארת פרטיזנים" והוא משתרע על שטח של 12 הקטרים בנוי יפה ובו מוצגים צילומים רבים, צילומי פרטיזנים ומפקדים, נשק, ספרים, וחומר אחר. היה לו חשוב להציג צילומים מפרטיזנים של סופיובקה וחומר אחר, כגון רשימה שמית של 64 פרטיזנים מטרוכנברוד, וכן הספר שלי, "אש אחזה ביער". לפני נסיעתי נתבקשתי מטעם ארגון הנכים והפרטיזנים בישראל לקחת אתי 3 אורדרים לציון 45 שנה לנצחון על גרמניה ולהעניקם לזכאים.

ב-24.7.90 בבית האיגודים המקצועיים בלוצק התקיים טקס הענקת העיטורים. הענקתי אותם לפילואק, לאנטון וליז'ר איגוד הוויטרנים מלוצק, קירולקין. סיפרתי להם על קבוצת הפרטיזנים מסופיופקה, היו לנו כ-46 פרטיזנים אצל קופפק, 28 פרטיזנים ביחידות פודורוב, צ'ריגוב ואחרים. כן היו כ-100 חיילים מגויסים בצבא האדום. סיפרתי על הקשר עם פילואק ואנטון ולאחר מכן על האיחוד עם האוטריאד של קופפק, ושחרור יהודי סקאלאט. באותו מעמד דיברו על הפרטיזנים של סופיובקה פילואק ויז'ר הוויטרנים, פולקובניק קירולקין, וכן אנטון.

סיכמתי עם הפולקובניק קירולקין, שהוא גם יז'ר הועדה להנצחה בחבל ווהלין, שידאג להקים אתר הנצחה ומצבה מכובדת בירומלי ובסופיובקה. הוא התנה תנאי, שכאשר הכל יהיה מוכן, חייבת לבוא משלחת מישראל לגילוי

באזכרה לקדושי ט"ל ביום 15.8.90 מסרו חברי הארגון פניה וגד רוזנבלט, שנסעו לביקור בכפרים יהודיים אלה (לשעבר), דו"ח על נסיעתם. אנו מביאים בזה תקציר מהדו"ח:

ביום 22.7.90 יצאנו, 10 אנשים, מלוצק בשתי מוניות לקיברצה, מיקוב, טרוסטיניץ, ואח"כ לכוון ירומלי. בעומק היער הגענו לקבר האחים הענק, בו קבורים כ-4500 יהודי טרוכנברוד, שנרצחו בי"ד באב תש"ב. דממה מסביב. אך עדיין אתה קולט כאילו את זעקות השבר והכאב של יקירינו כשהם עומדים על פי הבור.

אין "בור-קבורה" מסויים, מצויה קרחת יער שמתפצלת לכמה כוונים, ויש מצבה שעליה כתוב: "כאן קבורים אנשים מבריה"מ, יהודים לפי הלאום שנורו על ידי הפשיסטים במלחמת המולדת הגדולה". המצבה כ-2x3 מ' מגודרת. 4 עמודי עץ ועליהם מוטות של עץ אורן. הדלקנו נרות, אמרתי קדיש ובכינו בכי מר. בחזרה נסענו לאורך השדות עד שהגענו לצומאשוב, כפר חדש, בתים חדשים, ומשם ימינה לכיוון טרוכנברוד (סופיובקה). מימין נמשכת דרך עפר שנראית ללא שימוש, בשני הצדדים תעלות עמוקות, מימין ומשמאל שדות דגן וחיטה והמרחבים גדלים, רואים רק שדות ושדות. מרחוק רואים יער. שדות עם צמחיה ושיחים. אלה שייכים ללויזשץ'.

לטרוכנברוד אין זכר. במפה שבידנו לא מוזכר השם. טרוכנברוד — יוק. לא היה ולא נברא.

במפגש דרכים נמצא קבר-אחים שני של קדושי יום הכיפורים תש"ב, אומרים שיותר מ-1500 קדושים טמונים כאן. המקום מגודר בעמודי בטון וצנורות, באורך 2x3 מטר, באמצע גל-עד מצבה ועליה כתובים הדברים כמו במצבה של יער ירומלי. גם כאן התחלנו בחפירות, חפרתי לעומק רב ולא מצאתי עצמות, הפרטיון אנטון אמר, שידוע לו "שהשקוצים" הקטנים של צומאשוב באים הנה בכל אביב, עם הפשרת השלגים, ומחפשים זהב, ואכן בתעלה מצאנו עצמות, הבאתי מהן עם עפר מאדמת הקבר. ועד בית ט"ל מתכנן להקים מצבה לזכר טרוכנברוד

קדושי סרני והסביבה כוסו בפרחי הארץ

זרחה, השיטה פרחת והשוחט שחט'.
 "באנו ועמנו בא-כח מדור ההמשך, שאת
 הזוועות לא ידע, ללמדנו שהכאב והיגון לעולם
 לא יפוג ומורשתכם תהיה נר לרגלינו לדורות.
 "בחרדת קודש וביגון קודר אנו מגלים, בשם
 בני משפחותיכם הכואבים ובשם שארית בני
 עירנו והסביבה, את מצבת האבן, עליה חרוט
 'השם יקום דמם'".

דברים אלה נאמרו בעת גילוי המצבה על
 קברם של 18000 יהודי סרני והסביבה שנרצחו
 ללא רחמים בי"ד באלול תש"ב.

קדמה לטקס גילוי המצבה, פעילות
 אינטנסיבית של ארגון יוצאי סרני והסביבה
 בישראל ושל יצחק שוסטר ז"ל, תושב העיר
 שביקר בארץ לראות את אחותו שלא ידע עליה
 50 שנה. קשריו הטובים עם מוסדות העיר
 איפשרו להשיג היתר רשמי להציב מצבה על
 הקבר העזוב שרגלו של יהודי לא דרכה שם.
 המצבה כולה כתובה עברית, האותיות עליה
 והפרחים המקשטים אותה הובאו מישראל.

זה קברם של 18000 יהודים, אנשי קהילה-
 קדושה סרני, השוכנת בצומת הדרכים קיב-
 וורשה.

הקמת המצבה על קברם של קדושינו אינה
 סוף פסוק. ראש העיר סרני כיום, הנמנה עם
 אוהדי היהודים (והם לצערנו מעטים) הודיע לנו,
 כי העיריה מכינה אנדרטה קבועה לזכר יהודי
 סרני שהושמדו. "והמצבה שבינתיים הוקמה
 על ידינו", מבטיח ראש העיר, "תשולב בגלעד
 הקבוע שיוקם".

יחיאל פרישקולניק

"באנו מארצנו החופשית להשתטח על מקום
 מנוחתכם ולהתייחד עם זכרכם בחלוף 48 שנים
 לחיסולכם בידי הרוצחים הנאצים ועוזריהם,
 חיות הטרף. צעדנו בשביל הדמים, בו הלכתם
 אל גיא ההריגה, שממנו לא חזרתם עוד. 'השמש

ימימה סומך, דור המשך למשפחת מוריק מסרני,
 טומנת מגילת קלף באדמת הקבר, כתוב בידי

אחיה אחיקם: פרק ל"ז ביחזקאל

המצבות.

טמונים כ-200 יהודים שנרצחו באוקטובר 1942,
 ושעליה יהא חקוק שהקרבתם הם יהודים. יו"ר
 הכפר קיבל על עצמו לבצע פעולת הנצחה זו.
 עוד השתתפו בטקס המרשים של גילוי המצבה
 לקדושי לוצק.

הישג יותר גדול היה לפניה. בזמנו פנתה
 ליו"ר הכפר צ'טורטני באיזור מניוויץ' בבקשה
 שירשו להקים מצבה על קבר האחים בכפר, בו

עולים לקבר אבות בוהלין

ארגון מנייביץ'

לשם כך נערך מיפגש רב-משתתפים של יוצאי העיירות דלעיל, של בני שלושה דורות, ב-10.6 בהיכל יהדות ווהלין. חולק חזור בין הבאים בו הובאו פרטים על מפעלי ואירועי ההנצחה. אירגון מנייביץ' והעיירות מסביב מקים גם מצבה אמנותית מרשימה בבית העלמין בחולון (בנוסף למצבה בביה"ק של שומרי שבת בזכרון-מאיר

האירגונים מנייביץ', פובורסק, טראיאנובקה, הורודוק, קולק והסביבות ערכו לאחרונה ישיבה משותפת בדבר הקמת מצבות על קברי הקדושים שם. מבחינה מוניציפלית נכללות כיום עיירות אלו ב"ראיאן מנייביץ'" ושיתוף פעולה בין האירגונים הנ"ל יקל על ביצוע המשימה. המצבה במנייביץ' כבר הוקמה והמצבה בקולק

המצבה שהוקמה ב-1944 במנייביץ'. עומד: אייזיק ויינשטיין

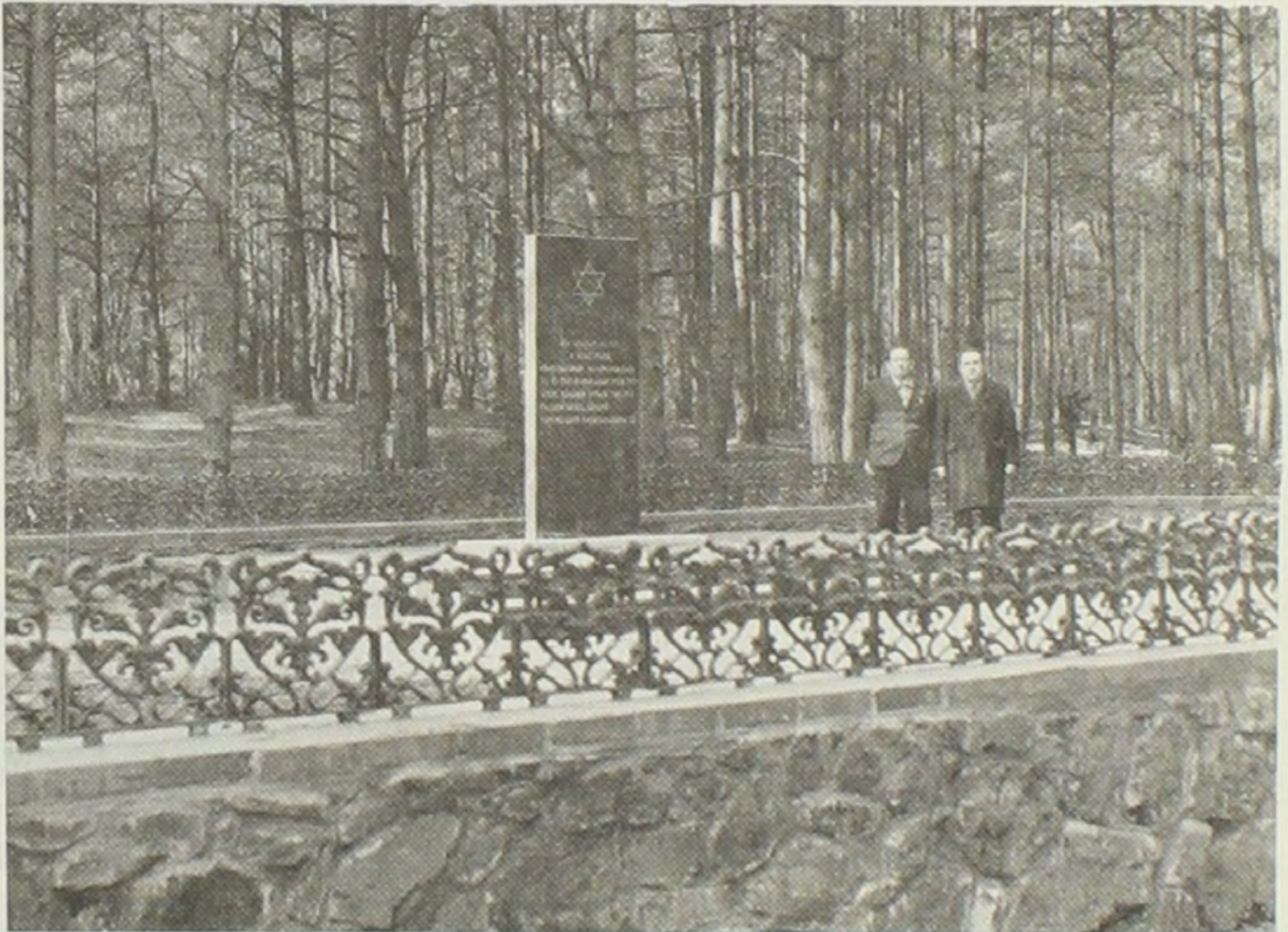
בעיצובם של האמנים יוסף וישניה ורעיתו.

הפרטיזנים דב ברונושטיין (ז"ק), זאב אברך ופייבל קרוק מצאו את כל האיזור לאחר שחרורו ריק מיהודים והם הקימו מצבה צנועה על בורות הקדושים במנייביץ'. אברהם זפרן מלישניפקה מצא את המצבה, לפני כ-3 שנים, עומדת על תילה וכל השטח מגודר — מעשה ידי השלטונות

מצויה בשלבי גמר. עור בכך הרבה מר אייזיק ויינשטיין, יהודי ממנייביץ' המתגורר עכשיו בזפורוז'יה וביקר כתייר בישראל ב-1989. השלטונות בוהלין מסייעים בהקמת המצבות. ועדי הארגונים הנ"ל החליטו אפוא לעלות "בנעריהם ובזקניהם" לקבר אבות — לטקס גילוי המצבות (שכבר הוקמו) שיתקיים ביום ג' באלול תשנ"א (13.8.91) — היום בו בוצע הטבח הראשון גם במנייביץ' וגם בקולק.

לרגל ביקורם של נציגי הפרקליטות (4) מאנגליה, שחקרו פשעי נאצים ועוזריהם. ועדה זו ביקרה גם בישראל וגבתה עדויות לקראת העמדת פושעים נאצים לדין באנגליה.
י. מרין

הנוסח על המצבה שהוקמה ע"י השלטונות במנייביץ' באפריל 91 — באוקראינית בלבד; בימים אלה נתקבלה הסכמתם גם לנוסח עברי כדלקמן: "פ.נ. יותר מ-3000 מיהודי מנייביץ' והסביבה שנרצחו ע"י הגרמנים ועוזריהם בג' באלול תש"א ובכ"ג באלול תש"ב — (5.9.42 — 26.8.41) הי"ד. עומדים: ראש איזוור מנייביץ' וא. וויינשטיין.

באירגון רטנה

— מזכיר, אלחנן שטיינגורטן — גזבר, אביבה שאול (גפן), ניצה גוטליב (דרוג), דבורה מאור (הלד), אברהם וירניק ויעקב גרוב.

ראוי צעד זה של אירגון רטנה לשמש דוגמה לעוד כמה אירגונים... בהצלחה, ועד בני דור ההמשך!

מערכת י. וו.

בכנס השנתי האחרון של אירגון יוצאי רטנה החלט, לפי הצעתו של יו"ר האירגון מר משה דרוג, לבחור בועד חדש מורכב מיוצאי הפרטיזנים והצבא האדום ו"צברים" ילידי הארץ, בני דור ההמשך ואלה שמות: בן-ציון קמיניוצקי — יו"ר, שלמה פרלמוטר

בארגון יוצאי קובל

שי לפסח. לקראת חג הפסח שלחנו לחברים נזקקים ול-7 משפחות עולים חדשים שי בסכום של כ-4000 ש"ח. כן נמשך בהצלחה ה"מיבצע מרצון" למען קליטת העולים.

אזכרה לקדושי עירנו. ע"י המצבה בבית"ק בחולון נערכה ביום השואה בכ"ז בניסן. האזכרה השנתית הבאה, ה'-49, תיערך ביום ו' באלול תשנ"א, בהיכל יהדות ווהלין, בגבעתיים.

צבי רוניק

בשלהי קיץ תשנ"א (אוקטובר 1990) ביקר חברנו ישראל שמוס בעירנו (לשעבר) קובל. לבקשת הועד ובמימונו עלה בידי ישראל להקים מצבה ליקירינו הקדושים על קבר האחים בבכובה. בגילוי המצבה נכחו כ-20 איש מיהודי קובל. על המצבה, משיש שחור, חרות: "כאן קבורים יהודי קובל והסביבה שנרצחו ע"י הגרמנים ועוזריהם ימ"ש, בחודש אלול תש"ב 1940—45. תנצב"ה של שארית יהודי קובל

עליה ל"קבר אבות" בבכובה

בעולם". תודת ועד הארגון נתונה לחברנו הנ"ל.

חלוקת מילגות באיגוד יוצאי ווהלין.

במסיבת חנוכה תשנ"א חולקו מקרן צ'קובר בשיתוף עם הפדרציה מניו-יורק (ביוזמתו של יו"ר האיגוד, עו"ד שלמה זיסקינד) כ-50 מילגות לילדי עולים חדשים יוצאי ווהלין ביניהם ילדים מקובל — לתשואות הקהל הרב שמילא את האולם.

המצבה לקדושי קובל בבכובה

טכס הטמנת עצמות קדושינו ועפר מקבר

האחים בבכובה. ע"י מצבת קובל בבית הקברות בחולון התקיים ב"ט בטבת השנה, בהשתתפות רוב חברי הארגון בישראל. העצמות לוקטו והובאו ע"י חברינו גרשון פוגץ' ושלומית גייסיס מקיבוץ המעפיל.

were alive."

But Nussia refused. How could she meet her husband when she had been a whore? After all, they had been married a total of two days, and with all they had been through, they were now strangers. And Yuzek, would he be willing to accept her as a wife? And who would guarantee her being able to bear children after all the experiments that were performed on her? However, more because she did not wish to offend me than for any other reason, Nussia promised to think about it all. Throughout her analysis of the new situation she was in, Nussia paced the room as though moonstruck. I knew she would not be able to sleep that night.

A few days later I broached the subject again, and Nussia agreed to meet her husband. "I'll tell him everything," she said. "Absolutely everything and explain why it's not in his interest that I return to him. I'm almost sure I can't give birth."

And the tears gushed again and she nearly choked on them. But watching her go down to the beach with my children, on boy hanging onto each arm; seeing her sit with them on the sand, building castles, it seemed to me that she was well on the way to recovery and attaining peace of mind.

When Yuzek and Nussia met they sat together and cried for a long time without saying very much. They just cried. Within several days, they decided to try and rebuild their lives together. Friends helped. Step by step Nussia learnt to trust her husband again and let the love she felt for him overcome the barriers that years of separation and war had erected. Today they are the parents of two boys, two tall and sturdy men who have already brought into the world the next generation.

all rights reserved to
H. Wardimon, Tel-Aviv, Israel.

ארגון וועד יוצאי קובל בישראל

מת'חדים עם זכר יקריהם בני העיר

שנפטרו בשנת תשנ"א:

רעיה (רבקה) הוברמן ז"ל (אשת שכנא)	יוסף ואזה ז"ל
שמוס רייטר ז"ל	אברהם ואקס ז"ל
מלכה זפרן ז"ל (אשת יוסף מאפק)	יהושע בר ז"ל
חיים בחובר ז"ל	פנחס טויב ז"ל
רחל קדוץ ז"ל	מרדכי חיננזון ז"ל
חנוך וינשטין ז"ל	שרה ארליך ז"ל
מלכה בן-פורת (בר) ז"ל (מעמיר)	משה שטיין ז"ל
נחום גראדשטיין ז"ל (בן אריה)	

ומשתתפים בצער המשפחות

תוצב"ה

Nussia had encountered. I could see him chase her knew he could very well catch up with her. I turned to a woman who was sitting nearby and asked her to keep an eye on the children, and then I ran after him.

Among the rows of folded deck chairs, I caught hold of his sleeve and demanded to know why he was chasing Nussia. "Because that's my wife," said the man. I asked what his wife's name was, and he answered: "Nussia." "And your name?" I persisted. "Yuzek," he replied. I said that Nussia had heard accounts from witnesses that her husband had been shot dead.

They young man then began to relate his story. He told how they had all been arrested, how they were forced to dig what were to be their own graves, and how they had been shot. However, after the shooting had ceased and he'd fallen into the trench, he had found himself lying on top of the heap, covered by only one body — that a bullet ridden face. It had taken him time to realize that he was still alive and breathing and capable of moving his limbs. Slowly and with great effort, he managed to release himself from under the heavy cadaver. Yuzek could now breathe freely. He waited until it grew dark, then got up and tried to get out of the trench. In one spot the pile of bodies was higher than the rest, so he climbed on it like one climbs a ladder. And he got out.

Following many wanderings, Yuzek reached the partisans, but was with them only a few weeks before he became very ill. He himself regarded it as a miracle that he had recovered. Many months later he succeeded in reaching his relatives in France, and they took him with them to

Rouen where he was kept in hiding by some local French Jews.

As Yuzek got to the end of his story, I could see that he was trembling all over. He asked that I let him look for Nussia: "Now that I've found her again..." he murmured. I promised him that I knew where she lived, and begged him to give me time to ease her into the realization that her husband was indeed alive. He gave me a telephone number and promised to await my call.

I returned to my children and found Nussia beside them, pale and frightened. It didn't occur to her that I had just been conversing with her husband. She naturally assumed that I had to look for her. We all went home.

That evening, when the children had been put to bed, she began to speak of what had happened that morning. The man on the beach, she explained, was so like her husband that she had thought she had seen a ghost. And yet she knew that he was dead. I suggested that such miracles had happened in the past, that people who were thought of as dead were found to be alive and well years later. Gradually, very carefully, I managed to convince her that the young man on the beach was indeed her husband, and that he had told me all that had befallen him. It was the same account that she had been given, except that, unlike everyone else in that forest, he had survived. I also mentioned that I had given him my word that within a few days, when she had grown accustomed to the idea that Yuzek was alive, I would ask her to meet him. "He loves you", I told her, "and wants to start a new life with you. He hasn't stopped searching for you and hoping you

She assumed that the train was heading for Germany, but that, of course, was mere conjecture. For days — and nights — she wandered through fields and forests until hunger and exhaustion turned her dizzy. A group of Ukrainians found and captured her and handed her over to the Germans. These soldiers then forced her to fulfill the position of prostitute to the young recruits of the Ukrainian Police. Here, Nussia stopped her narrative and undid her shirt buttons. Underneath I could see the personal imprints that the men had left on her flesh in the form of tattoos.

At the continual disposal of her captors, Nussia was passed on from camp to camp until she fell into the hands of Mengele. He, for his part, was not satisfied with her being utilized as a whore and gave orders to have her impregnated. Three times Nussia found herself with child, and three times the embryo was extracted from her at different stages of the pregnancy. The sea of tears that poured from Nussia's eyes brought the story to a halt again. She wasn't able to continue for a long time. But when she did, she did not return her own saga, instead she began to talk of her husband.

After the War, she had met an acquaintance in France who told her that he had seen her husband, together with a large number of other Jews, collapse into a trench after being shot at by machine guns. Some time later she met another witness who knew for certain that her husband was among a group of men and women who were taken into a pine forest, "sosenki", near Rovno, and ordered to dig long, deep trench. On completing the task, they were made to stand on the

edge of the trench. The Germans then fired at them from every direction. No one survived. Nussia was silent for a moment. Her face was chalk white. Her husband's murderers, she continued, hadn't even bothered to cover the bodies. She began to cry again: she cried for many days, and I didn't try to stop her.

One morning I decided that I had neglected my children long enough, and invited Nussia to join us for a short excursion to the beach. She agreed but kept silent all the way. At one point my four-year-old son took hold of her hand and looked up at her with an expression on his face that spelled both sympathy and affection. A tremor went through her, as though she had just received an electric shock, she was like a paralyzed body showing a sudden sign of life. For the first time a shadow of a smile appeared on her lips. Perhaps the children would succeed where I had failed.

And indeed, on the beach she played with the children in the sand, and they built a sand castle together. A young man passed by at one point and stopped to look. He began to walk on, but then retraced his steps. He repeated this several times more. He was a young man, the Slavic type it seemed to me. But what was he looking so hard at?

Nussia looked up to see who was casting a shadow on her and the boys. When her eyes rested on the young man's face, she gave out a choked, rasped cry. Her eyes widened with fear. Then she rose and fled from the spot as fast as her legs could carry her. The young man began running after her. Having heard all her stories during the past week, it occurred to me that this might be one of the Nazi soldier's

Hanna Vardimon

LIFE AFTER

It had already begun to grow dark but my two children refused to be separated from the swings, and I was forced to resort to tricks. Enticing them to a game of hide and seek, I made them chase me all the way home. Huffing and puffing, shouting with glee and joy, the two boys finally caught up with me in the courtyard, and the three of us went up together.

I hadn't even begun to prepare the children's supper when there was a knock on the door. Opening it, I found a woman standing there; she was young and blonde. She introduced herself as Nussia, and in a low, embarrassed murmur explained that we were relatives; she had been given my address by our family in France. Her voice was unsteady and I noticed that above her wrist she carried the tattooed number of a concentration camp inmate I invited her in.

The boys came to stand beside me. They clung to my side and studied her in silence. They seemed to sense that this woman was hurting badly and were curious to discover the reason for it. There was a considerable degree of tension and unease in the air so I decided that it was best to feed the children and put them to bed before anything else. Perhaps then, when we were both a little more relaxed and at ease, I might come to hear the story that this unknown relative of mine clearly had to tell.

A little later the two of us sat down to supper. My husband was away in the U.S. on a business trip and the boys were finally asleep. She asked that the

lights be dimmed. A hint of a spasm contorted her haggard face from time to time, something she tried hard to control, but her features still bore witness to what once must have been real beauty.

As soon as she opened her mouth to speak a gush of tears choked her, and she cried bitterly for some time. She was looking, she said, for a place to stay until she could find permanent lodgings. It seemed a little strange to me that I did not know her at all but perhaps, after all, she was a relative. When I suggested that she stay with us, she burst out crying again. Finally, Nussia began to talk of what had happened to her in Poland.

In a small town near the city of Rovno, not far from where the Russian border had been between the wars, Nussia had been married to Yuzek for just two days. She was at work when they told her that the Germans and the Ukrainians had taken her parents and sisters away. She left everything high and dry and rushed home. The street was deserted and she ran frantically trying to discover where they had been taken, but there was hardly anyone left to ask. Panic stricken, Nussia ran to her husband's workplace. There too she arrived too late, everyone had been rounded up and taken to some unknown destination. Nussia ran on to the railway station hoping against hope that the train had been detained and she would still be reunited with her husband. Instead, she saw the train disappear into the distance and heard the engine whistle make its last proclamation of departure.

Nussia began to walk along the tracks.

YALKUT WOLYN

Quarterly

Edited by Nathan Livneh

Secretary — Yehuda Merin

Givataim — New-York — Los Angeles — Montreal
Published by the World Union of Wolynian Jews
Israel — USA — Canada